

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Зинякова А. А.

Види лінгвістичного аналізу
методичні рекомендації до курсу
«Практикум з української мови і культури мовлення»

Методичні рекомендації

Випуск 436

Миколаїв – 2024

УДК 811.161.2'42(076)
З-63

Рекомендовано до друку засіданням ради факультету філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили (витяг з протоколу № 4 від 22 листопада 2023 року).

Рецензенти:

Жвава О. А. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації ЧНУ імені Петра Могили.

Філіппова Н. М. – професор, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики НУК імені адмірала Макарова.

З-63 **Зинякова А. А.** Види лінгвістичного аналізу : метод. рек. до курсу «Практикум з української мови і культури мовлення» : метод. рек. / А. А. Зинякова. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. – 76 с. – (Методична серія ; вип. 436)

Відповідно до вимог чинної програми методичні рекомендації до курсу «Практикум з української мови і культури мовлення» містять матеріали до розділів «Фонетика», «Акцентологія», «Орфоепія», «Графіка», «Орфографія», «Морфологія» та «Синтаксис». Подані схеми лінгвістичного аналізу з прикладами, термінологічний словник та додатки з інформацією теоретичного й практичного характеру, що структуровані в блоки, допоможуть студентам-філологам глибше засвоїти мовні процеси відповідних розділів і продемонструвати вміння синтезувати й аналізувати фактичний матеріал, оперуючи необхідним інструментарієм.

УДК 811.161.2'42(076)

© Зинякова А. А., 2024

© ЧНУ ім. Петра Могили, 2024

ISSN 1811- 492X

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Схеми аналізу.....	6
Термінологічний словник.....	37
Додатки.....	55
Список рекомендованої літератури.....	71

ПЕРЕДМОВА

Завданням вищої школи є підготовка компетентних фахівців нової генерації, котрі б досконало володіли українською літературною мовою, зокрема набули навичок комунікативно виправданого використання вербальних та невербальних засобів спілкування. Сьогодні акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння відомостей про літературні норми усіх мовних рівнів – на формування навичок професійної комунікації, розвиток культури мови, мовлення, мислення й поведінки індивідуума. Отже, студентам мова потрібна і як сукупність правил, і як система світобачення, засіб культурного співжиття в соціумі, самоформування й самовираження індивідуума.

Навчальний курс «Практикум з української мови і культури мовлення» входить до складу нормативних дисциплін освітньо-професійної програми підготовки студентів першого бакалаврського рівня вищої освіти спеціальностей 035 Філологія та 014 Середня освіта.

Мета курсу полягає в свідомому практичному оволодінні українською літературною мовою, заснованому на вивченні її системи й підсистем – лексико-семантичної, фонетичної й граматичної, а також закономірностей, що визначають використання тих або інших виражальних засобів відповідно до сучасних мовних норм.

Завдання курсу – формування чіткого і правильного розуміння ролі державної мови в сучасному українському суспільстві; забезпечення досконалого володіння усією сукупністю мовних норм сучасної української літературної мови; сприяння дотриманню вимог культури усного й писемного мовлення. Результатом є виформування фахових компетентностей – здатність здійснювати подальшу професійну діяльність відповідно до обраної спеціалізації.

Чинна програма з «Практикуму української мови і культури мовлення» передбачає оволодіння навичками застосування теоретичних знань для розв'язання практичних потреб з використанням системи завдань. Одним із них є лінгвістичний аналіз мовних одиниць за схемами. Аналізом за схемами можна ефективно користуватися на всіх етапах вивчення мовного матеріалу, а саме: від запам'ятовування, розуміння, застосування, аналізу, оцінювання до генерування нового (на сьогодні, наприклад, морфологічний аналіз активно використовується в сучасній комп'ютерній лінгвістиці при автоматичній обробці природної мови й машинному перекладі). Робота за схемами й колективне обговорення її результатів дають змогу формувати в здобувачів

вищої освіти здатність працювати автономно й у команді, а також уможлиблює ретельний аналіз типових помилок, котрі виникають у процесі згортання інформації.

Запропоновані схеми лінгвістичного аналізу з розділів «Фонетика», «Акцентологія», «Орфоєпія», «Графіка», «Орфографія», «Морфологія» та «Синтаксис» є авторськими варіантами, в котрих ми керуємося положеннями, що є актуальними у вітчизняному мовознавстві.

До схем лінгвістичного аналізу з прикладами подаємо термінологічний словник, укладений за таким лексикологічним джерелом: Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 361 с., та додатки з інформацією теоретичного й практичного характеру, що структуровані в блоки, щодо вивчення кожного з мовознавчих розділів.

Методичні рекомендації завершуються списком базової та лексикографічної літератури.

СХЕМИ АНАЛІЗУ

Мета фонетичного аналізу: визначення артикуляційних та акустичних властивостей звуків, їхніх закономірностей сполучуваності в мовленнєвому потоці; характеристика складів.

Схема фонетичного аналізу слів

1. Виписати з тексту слово.
2. Записати слово фонетичною транскрипцією.
3. З'ясувати межі складоподілу в слові, охарактеризувати склади: за кінцевим та початковим звуками, за відношенням до наголосу.
4. Охарактеризувати голосні звуки.
5. Охарактеризувати приголосні звуки.
6. З'ясувати зміни в слові: позиційні чи комбінаторні.

Зразок:

Речення для аналізу

Ну що б здавалося слова... (Т. Шевченко).

1. Ну
2. [ну]
3. Ну – відкритий, напівприкритий.
4. [у] – голосний заднього ряду, високого підняття, лабіалізований.
5. [н] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), зімкнений (зімкнено-прохідний), твердий, носовий.
6. Модифікацій у слові не виявлено.

1. Що
2. [шчо]
3. Що – відкритий, прикритий.
4. [о] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований.
5. [ш] – приголосний шумний, глухий, язиковий (передньоязиковий), фрикативний, твердий, двофокусний, шиплячий; [ч] – приголосний шумний, глухий, язиковий (передньоязиковий), зімкнено-щілинний, твердий, двофокусний, шиплячий.
6. Модифікацій у слові не виявлено.

1. Здавалося
2. [здава'ло·с'·а]

3. Зда/ва/ло/ся; зда – відкритий, прикритий, ненаголошений; ва' – відкритий, напівприкритий, наголошений; ло – відкритий, напівприкритий, ненаголошений; ся – відкритий, прикритий, ненаголошений.
4. [а] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, ненаголошений; [а'] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, наголошений; [о·] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, ненаголошений; [·а] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, ненаголошений.
5. [з] – приголосний шумний, дзвінкий, язиковий (передньоязиковий), фрикативний, твердий, однофокусний, свистячий; [д] – приголосний шумний, дзвінкий, язиковий (передньоязиковий), фрикативний, твердий; [в] – приголосний сонорний, губний (губно-зубний), фрикативний, твердий, однофокусний; [л] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), фрикативний, твердий, однофокусний; [с'] – приголосний шумний, глухий, язиковий (передньоязиковий), фрикативний, пом'якшений, однофокусний, свистячий.
6. У слові зафіксовано комбінаторну модифікацію.

1. *Слова*

2. [слова'],

3. Сло/ва; сло – відкритий, прикритий, ненаголошений; ва' – відкритий, напівприкритий, наголошений.

4. [о] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, ненаголошений; [а'] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, наголошений.

5. [с] – приголосний шумний, глухий, язиковий (передньоязиковий), фрикативний, твердий, однофокусний, свистячий; [л] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), фрикативний, твердий, однофокусний; [в] – приголосний сонорний, губний (губно-зубний), фрикативний, твердий, однофокусний.

6. Модифікацій у слові не виявлено.

Мета орфоепічного аналізу: з'ясування особливостей вимови звуків та звукосполучень у словах, словосполученнях, реченнях, текстах.

Схема орфоепічного аналізу

1. Виписати з тексту слово.
2. Записати слово фонетичною транскрипцією.
3. З'ясувати акцентуацію слова.
4. Пояснити вимову звуків і (чи) звукосполучень.

Зразок:

Речення для аналізу

Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову (П. Тичина).

1. *Усі*

2. [ус'і']

3. Наголос флексійний.

4. [у] – голосний вимовляється чітко; [с'] – приголосний вимовляється з пом'якшенням; [і'] – голосний під наголосом вимовляється чітко.

1. *Ми*

2. [ми]

3. Наголос флексійний.

4. [м] – приголосний вимовляється твердо; [и] – голосний під наголосом вимовляється чітко.

1. *Любимо*

2. [л'·у'би^с мо]

3. Наголос наосновний.

4. [л'] – приголосний вимовляється з пом'якшенням; [у'] – голосний під наголосом вимовляється чітко; [б] – приголосний вимовляється твердо; [и] – голосний вимовляється з наближенням до [е]; [м] – приголосний вимовляється твердо; [о] – голосний вимовляється чітко.

1. *Нашу*

2. [на'шу]

3. Наголос наосновний.

4. [н] – приголосний вимовляється твердо; [а'] – голосний під наголосом вимовляється чітко; [ш] – приголосний вимовляється твердо; [у] – голосний вимовляється чітко.

1. *Співучу*

2. [с'п'іву'чу]

3. Наголос наосновний.

4. [с'] – приголосний вимовляється пом'якшено; [п'] – приголосний вимовляється напівпом'якшено; [і] – голосний вимовляється чітко; [в] – приголосний вимовляється твердо; [у'] – голосний під наголосом вимовляється чітко; [ч] – приголосний вимовляється твердо; [у] – голосний вимовляється чітко.

1. *Та*
2. [та]
3. –
4. [т] – приголосний вимовляється твердо; [а] – голосний вимовляється чітко.

1. *Дзвінку*
2. [д'з'в'інку']
3. Наголос флексійний.
4. [д'з'] – сполука вимовляється злитно і пом'якшено; [в'] – приголосний вимовляється напівпомякшено; [і] – голосний вимовляється чітко; [н] – приголосний вимовляється твердо; [к] – приголосний вимовляється твердо; [у] – голосний вимовляється чітко.

1. *Українську*
2. [укра·йі'н'с'ку]
3. Наголос наосновний.
4. [у] – голосний вимовляється чітко; [к] – приголосний вимовляється твердо; [р] – приголосний вимовляється твердо; [а·] – голосний вимовляється чітко; буква ї реалізується у двох звуках [й] та [і]; [н'] – приголосний вимовляється пом'якшено; [с'] – приголосний вимовляється пом'якшено; [к] – приголосний вимовляється твердо; [у] – голосний вимовляється чітко.

1. *Мову*
2. [мо'ву]
3. Наголос наосновний.
4. [м] – приголосний вимовляється твердо; [о] – голосний вимовляється чітко; [в] – приголосний вимовляється твердо; [у] – голосний вимовляється чітко.

Мета акцентуаційного аналізу: з'ясування особливостей наголошування слів.

Схема акцентуаційного аналізу

1. Виписати з тексту слово.
2. Визначити основний (якщо є побічний) наголос. Охарактеризувати його.

Зразок:

Речення для аналізу
Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури
(В. Сухомлинський).

1. *Мовна.*

2. Мо́вна – наголос основний, наосновний (кореневий), нерухомий у межах відмінкової парадигми.

1. *Культура.*

2. Культу́ра – наголос основний, наосновний (кореневий), нерухомий у межах відмінкової парадигми.

1. *Людини.*

2. Люди́ни – наголос основний, наосновний (суфіксальний), рухомий у межах відмінкової парадигми (родовий відмінок множини – *люде́й*).

1. *Дзеркало.*

2. Дзе́ркало – наголос основний, наосновний (кореневий), нерухомий у межах відмінкової парадигми.

1. *Її.*

2. Ї́ї[йїйї́] – наголос основний, флексійний, рухомий у межах відмінкової парадигми (місцевий відмінок – у *не́ї*).

1. *Духовної.*

2. Духо́вної – наголос основний, наосновний (кореневий), нерухомий у межах відмінкової парадигми.

1. *Культури.*

2. Культу́ри – наголос основний, наосновний (кореневий), нерухомий у межах відмінкової парадигми.

Мета графічного аналізу: встановлення співвідношення між буквами та звуками.

Схема графічного аналізу слів

1. Виписати з тексту слово.

2. Записати слово фонетичною транскрипцією.

3. Виписати літери та звуки, позначувані ними. З'ясувати відповідність.

Зразок:

Речення для аналізу

Мрію я словами відмикати людське серце... (Л. Забашта).

1. *Мрію*

2. [мр'і'й·у]

3. Букві *м* (*ем*) відповідає звук [м]; букві *р* (*ер*) відповідає звук [р']; букві *і* відповідає звук [і']; букві *ю* відповідають два звуки – [й] та [у]. Отже, 4 (чотирьом) буквам відповідають 5 (п'ять) звуків.

1. *Я*

2. [й·а]

3. Букві *я* відповідає два звуки – [й] та [а]. Отже, 1 (одній) букві відповідає 2 (два) звуки.

1. *Словами*

2. [слова'ми]

3. Букві *с* (*ес*) відповідає звук [с]; букві *л* (*ел*) відповідає звук [л]; букві *о* відповідає звук [о]; букві *в* (*ве*) відповідає звук [в]; букві *а* відповідає звук [а']; букві *м* (*ем*) відповідає звук [м]; букві *и* відповідає звук [и]. Отже, 7 (сімом) буквам відповідає 7 (сім) звуків.

1. *Відмикати*

2. [в'ідми'ка'ти]

3. Букві *в* (*ве*) відповідає звук [в']; букві *і* відповідає звук [і']; букві *д* (*де*) відповідає звук [д]; букві *м* (*ем*) відповідає звук [м]; букві *и* відповідає звук [и']; букві *к* (*ка*) відповідає звук [к]; букві *а* відповідає звук [а']; букві *т* (*те*) відповідає звук [т]; букві *и* відповідає звук [и]. Отже, 9 (дев'ятьом) буквам відповідає 9 (дев'ять) звуків.

1. *Людське*

2. [л'у·ц'ке']

3. Букві *л* (*ел*) відповідає звук [л']; букві *у* відповідає звук [у]; буквам *д* (*де*) і *с* (*ес*) відповідає звук [ц']; букві *к* (*ка*) відповідає звук [к]; букві *е* відповідає звук [е']. Отже, 7 (сімом) буквам відповідає 5 (п'ять) звуків.

1. *Серце*

2. [се'рце]

3. Букві *с* (*ес*) відповідає звук [с]; букві *е* відповідає звук [e']; букві *р* (*ер*) відповідає звук [р]; букві *ц* (*це*) відповідає звук [ц]; букві *е* відповідає звук [e]. Отже, 5 (п'ятьом) буквам відповідає 5 (п'ять) звуків.

Мета орфографічного аналізу: виділення та характеристика орфограм у слові.

Схема орфографічного аналізу слів

1. Виписати з тексту слово.
2. Виділити орфограму і визначити її тип.
3. Пояснити написання.
4. З'ясувати принцип (чи принципи) орфографії, на якому (яких) базується написання.

Зразок:

Речення для аналізу

*Чудова думка втрачає всю свою цінність, коли вона погано висловлена
(Вольтер).*

1. *Чудова*
2. –
3. –
4. Слово пишеться за фонетичним та смисловим принципами.

1. *Думка*
2. –
3. –
4. Слово пишеться за фонетичним принципом.

1. *Втрачає*
2. –
3. –
4. Слово пишеться за морфологічним, фонетичним та історичним принципами.

1. *Всю*
2. –
3. –
4. Слово пишеться за морфологічним та історичним принципами.

1. *Свою*
2. –

3. –

4. Слово пишеться за фонетичним та історичним принципами.

1. *Цінність*

2. «Подвоєння приголосних» - *nn* - (буквенна); «знак м'якшення» (буквенна).

3. Подвоєння приголосних відбувається на межі кореня і префікса; знак м'якшення (*ь*) для пом'якшеної вимови попереднього приголосного.

4. Слово пишеться за фонетичним, морфологічним та історичним принципами.

1. *Коли*

2. –

3. –

4. Слово пишеться за фонетичним принципом.

1. *Вона*

2. –

3. –

4. Слово пишеться за фонетичним принципом.

1. *Погано*

2. –

3. –

4. Слово пишеться за фонетичним принципом.

1. *Висловлена*

2. Суфікс - *е^н* (буквенна).

3. Правопис суфікса у дієприкметнику.

4. Слово пишеться за фонетичним та морфологічним принципами.

*Загальна схема
фонетико-фонологічного аналізу слів
у зв'язку з орфоепічним, графічним та орфографічним*

1. Виписати з тексту слово.

2. Записати слово фонетичною транскрипцією.

3. Записати слово фонематичною транскрипцією.

4. Визначити основний (якщо є побічний) наголос. Охарактеризувати його.

5. З'ясувати межі складоподілу в слові, охарактеризувати кожен склад.
6. Встановити відповідність між буквами, звуками і фонемами в аналізованому слові. Дати повну артикуляційну характеристику звуків.
7. Виявити й охарактеризувати звукові зміни, що виникають у процесі вимови слова: асиміляція, дисиміляція, акомодация, дієреза тощо.
8. Виявити й охарактеризувати можливі альтернації (чергування) голосних і приголосних при словозміні та словотворенні.
9. Обґрунтувати правильну літературну вимову голосних, приголосних та звукосполучень в аналізованому слові.
10. Пояснити правопис і назвати принцип (принципи) правопису аналізованого слова.

Зразок:

Речення для аналізу

Слово до слова – зложиться мова (Нар. тв.).

1. Слово
2. [сло́во]
3. |сло́во|
4. Сло́во (основний, наосновний, рухомий)
5. Сло|во; сло' – відкритий, прикритий, наголошений; -во – відкритий, напівприкритий, ненаголошений.
6. Ес – |с| – [с] – приголосний шумний, глухий, язиковий (передньоязиковий), фрикативний (серединний), твердий, однофокусний, свистячий, інваріант;
Ел – |л| – [л] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), фрикативний (боковий), твердий, однофокусний, інваріант;
О – |о| – [о] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, наголошений, інваріант;
Ве – |в| – [в] – приголосний сонорний, губний (губно-губний), фрикативний (серединний), твердий, однофокусний, інваріант;
О – |о| – [о] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, ненаголошений, інваріант;

5 букв, 5 фонем, 5 звуків.

7. Звукових змін не виявлено.
8. Історична альтернація о/і (*сло́во* – *слі́в*).
9. Див. п. 2.
10. Фонетичний принцип.

1. Зложиться
2. [злѠжич'ц':а]
3. |злѠжит'с'а|
4. Зложиться (основний, наосновний, нерухомий).
5. Зло|жи|ться; *злѠ'* – відкритий, прикритий, наголошений; *-жи* – відкритий, прикритий, ненаголошений; *-ться* – відкритий, прикритий, ненаголошений.
6. Зе – |з| – [з] – приголосний шумний, дзвінкий, язовий (передньоязовий), фрикативний (серединний), твердий, однофокусний, свистячий, інваріант;

Ел – |л| – [л] – приголосний сонорний, язовий (передньоязовий), фрикативний (боковий), твердий, однофокусний, інваріант;

О – |о| – [Ѡ] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, наголошений, інваріант;

Же – |ж| – [ж] – приголосний шумний, дзвінкий, язовий (передньоязовий), фрикативний (серединний), твердий, двофокусний, шиплячий, інваріант;

И – |и| – [ич'] – голосний переднього ряду, високо-середнього підняття, нелабіалізований, ненаголошений, позиційний варіант;

Ге – г'	→	приголосний шумний, глухий, язовий (передньоязовий), зімкнений (африкат), пом'якшений, комбінаторний варіант;
М'який знак [-], - [ц':]		
Ес – с'	→	

Йа – |а| – [·а] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, ненаголошений, комбінаторний варіант.

9 букв, 8 фонем, 7 звуків.

7. Асиміляція за місцем і способом творення; акомодация голосного.
8. Альтернативі не простежується.
9. Дивися п. 2.
10. Правопис ь після приголосного для пом'якшеної вимови; фонетичний, морфологічний, історичний принципи.

1. Мова
2. [мѠва]
3. |мѠва|

4. Мова (основний, наосновний, нерухомиий).

5. Мо́ва; мо' – відкритий, напівприкритий, наголошений; -ва – відкритий, напівприкритий, ненаголошений.

6. Ем – [м] – [м] – приголосний сонорний, губний (губно-губний), зімкнений (зімкнено-прохідний), твердий, носовий, інваріант;

О – [о] – [о'] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, наголошений, інваріант;

Ве – [в] – [в] – приголосний сонорний, губний (губно-губний), фрикативний (серединний), твердий, однофокусний, інваріант;

А – [а] – [а] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, ненаголошений, інваріант;

4 букви, 4 фонеми, 4 звуки.

7. Звукових змін не виявлено.

8. Альтернативі не простежуються.

9. Дивися п. 2

10. Фонетичний принцип.

Мета фонетико-орфоепічного аналізу тексту: визначення закономірностей сполучуваності та вимови звуків у мовному потоці.

Схема фонетико-орфоепічного аналізу тексту

1. Текст в орфографічному записі.
2. Записати текст фонетичною транскрипцією.
3. Указати всі випадки наявних або можливих модифікацій голосних і приголосних звуків і (чи) звукосполучень.
4. Прочитати текст уголос, дотримуючись правил літературної вимови.

Зразок:

Текст для аналізу

Українське слово. Ти частка тих, що вже давно померли, їх кров живуща, їх жага нетлінна, безсмертне і величне, як Говерла, багате і дзвінке, як Україна. Закоханим – ти лагідна, як мати, недругам – як постріл із гармати. Беру тебе, як скарб, в пісенній вроді з джерел, що не міліють у народі (Л. Луценко).

1. Запис фонетичною транскрипцією.

[укра'їн'с'ке слово|| ти частка тих| шчо ўже даўно поме'рли| жіх кроў жи'вўщча| жіх жага не" тл'ї н:а| бе"с:ме'ртне і ве"лічне| жаґ'говёрла| бага́те і д'зв'їнке'| ж'ак укра'їна|| закохани'ем| ти лаг'їдна| жаґ'ма́ти| а

не́другам|_ж_а́к_по́стр'і́л_із_га́рма́ти||_бе^н_ру^т_те^б'е|_ж_а́к_ска́рб|_ў_п'ісе́н':і́й_ўро́д'і_ж_д_же^н_ре́л|_шчо_не^м'_ілі'і_ж_ут' у_наро́д'і|| [л|луце́нко]

2. Модифікації голосних – акомодативний процес голосного заднього ряду [a] перед/після потенційно м'яким [j]; ненаголошені звуки [e] та [и] передаються як [eⁿ], [и^e]; модифікації приголосних – звук [в] передаємо як [ў] після голосного перед приголосним, після голосного в кінці слова, на початку слова перед приголосним; асиміляція за дзвінкістю на межі слів [j'aг_гов'єрла], [j'aг_ма́ти], асиміляція за глухістю на межі морфем [бе^н'с:ме́ртне] асиміляція за місцем і способом творення на межі слів [ж_д_же^н_ре́л], асиміляція за м'якістю [укра'їн'с'ке]; акомодатія губних та задньоязикового приголосних перед [і].

3. Читання тексту вголос.

Мета морфологічного аналізу: характеристика частин мови за властивими їм ознаками (семантичними, морфологічними, синтаксичними) з елементами морфонологічних та акцентних ознак.

ІМЕННИК

1. Виписати з тексту іменник, а також те слово (слова) з яким він пов'язаний.
2. Записати початкову форму іменника (називний відмінок однини).
3. Зазначити: називає іменник істоту чи неістоту, є власною чи загальною назвою, назвою конкретного, абстрактного чи збірного поняття або назвою речовини.
4. Визначити: до якого роду належить іменник; у формі якого числа вжитий, чи має співвідносну форму іншого числа; у якому відмінку зафіксований, як виражається відмінкова форма.
5. Назвати тип відмінювання та групу (для іменників першої та другої відміни).
6. Охарактеризувати синтаксичні функції.
7. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
8. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

Слово Шевченкове і Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем і мірилом (О. Гончар).

Слово (Шевченкове й Франкове) – іменник, початкова форма – *слово*; назва неістоти, загальна назва, абстрактне поняття; іменник належить до середнього роду (рід визначається морфологічною ознакою – закінченням), вжитий в однині (має співвідносну форму множини –

слова', котра виражається флексією і зміною місця наголосу); вжитий у називному відмінкові – відмінкова форма виражається закінченням – *о*; іменник належить до другої відміни, твердої групи; у реченні виступає підметом; слово; у відмінковій парадигмі іменника відбувається історична альтернація *о/і* в кореневій морфемі: *слово-слів*; наголос у відмінковій парадигмі рухомий, у формі однини – наосновий, а в множині – флексійний.

ПРИКМЕТНИК

1. Виписати з тексту прикметник та слово, з яким він пов'язаний.
2. Записати початкову форму прикметника (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Визначити розряд за значенням та мовними ознаками (для якісних прикметників – ступінь порівняння, форму – повну (стягнену / нестягнену) чи коротку).
4. Подати граматичні форми роду, числа, відмінка.
5. Назвати тип відмінювання.
6. Охарактеризувати синтаксичну роль.
7. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
8. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Мова народу – це **найбільший** національний скарб ... (О. Гончар).*

Найбільший (скарб) – прикметник, початкова форма – *великий*; якісний прикметник, виражає ознаку за розміром; найвищий ступінь порівняння, повна нестягнена форма; вжитий у формі однини, чоловічого роду, називного відмінка – як і іменник *скарб*, з яким пов'язаний таким типом підрядного зв'язку, як узгодження; тверда група; у реченні виконує роль узгодженого означення; наголос у відмінковій парадигмі сталий, наосновний.

ЧИСЛІВНИК

1. Виписати з тексту числівник, а також те слово, з яким він пов'язаний.
2. Записати початкову форму числівника (називний відмінок).
3. Визначити розряд за значенням; семантичну групу кількісного числівника.
4. Назвати групу за будовою
5. Визначити граматичні ознаки (якщо є).
6. Охарактеризувати синтаксичну роль.
7. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.

8. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце у слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*У світі налічується близько **трьох тисяч** мов (В. Русанівський).*

*Близько **трьох тисяч** (мов) – числівник, початкова форма – три тисячі; кількісний (власне кількісний); складений за будовою; вжитий у родовому відмінку; виступає у ролі обставини; у числівникові **трьох** у відмінковій парадигмі наголос сталий, флексійний, у числівнику **тисяч** – сталий, наосновний (у формі називного відмінка множини – дублетний: *ти'сячі*).*

ЗАЙМЕННИК

1. Виписати з тексту займенник і слово, з яким він пов'язаний.
2. Записати початкову форму займенника (називний відмінок однини).
3. Вказати на розряд за значенням.
4. З'ясувати, з якою частиною мови співвідносний за значенням та граматичними ознаками.
5. Визначити граматичні форми роду, числа, відмінка.
6. Охарактеризувати синтаксичну роль.
7. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
8. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Мово! Велична молитво **наша** у своїй нероздільній трійці, що еси ти і Бог Любов, і Бог Віра, і Бог Надія! (К. Мотрич).*

*(Молитво) **наша** – займенник, початкова форма *наша*; присвійний, співвідносний з прикметником; ужитий у називному відмінкові, жіночого роду, однини; виступає у ролі узгодженого означення; наголос у відмінковій парадигмі є сталим, наосновним.*

ДІЄСЛОВО

1. Виписати з тексту дієслово і слово, з яким воно пов'язане.
2. Записати початкову форму дієслова (інфінітив).
3. З'ясувати лексичне значення (трудові процеси, переміщення в просторі, фізичний стан, становлення та зміна ознаки, виявлення ознаки, процеси мислення, вольова, чуттєва діяльність, виявлення становлення, процеси мовлення тощо).
4. Визначити:
 - а) вид;

- б) перехідність;
 - в) стан;
 - г) час;
 - г) спосіб;
 - д) особу та рід, число;
 - е) основу інфінітива і основу теперішнього часу;
 - є) дієвідміну.
5. Охарактеризувати синтаксичну роль.
 6. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
 7. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Усі ми **любимо** нашу співучу та дзвінку українську мову (П. Тичина).*

*Любимо (ми) – дієслово, початкова форма – любити; виражає чуттєву діяльність; недоконаний вид; перехідне; активний стан; теперішній час; дійсний спосіб; перша особа, множина; основа інфінітива люби-, основа теперішнього часу любл-; друга дієвідміна; у реченні є простим дієслівним присудком; *любимо*; у слові фіксуємо історичне чергування *б–бл (любимо/люблю)*; наголос у відмінковій парадигмі є рухомим (у формі першої особи однини – флексійний: *люблю'*, а в інших формах – наосновний).*

ДІЄПРИКМЕТНИК

(особлива дієслівна форма)

1. Виписати з тексту дієприкметник і слово, з яким він пов'язаний.
2. Записати початкову форму дієприкметника (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Визначити:
 - а) стан;
 - б) вид;
 - в) час;
 - г) рід;
 - г) число;
 - д) відмінок.
4. Охарактеризувати синтаксичну роль.
5. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
6. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Мова – це великий дар природи, **розвинутий** і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною (К. Крапива).*

Розвинутий (дар) – дієприкметник, початкова форма – розвинутий; пасивний стан; доконаний вид; минулий час; чоловічий рід; однина; називний відмінок; у реченні входить до підрядного відокремленого члена речення – поширеного означення, вираженого дієприкметниковим зворотом; наголос у відмінковій парадигмі сталий, наосновний.

ДІЄПРИСЛІВНИК

(особлива дієслівна форма)

1. Виписати з тексту дієприслівник.
2. Визначити:
 - а) вид;
 - б) час.
3. Охарактеризувати синтаксичну роль.
4. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
5. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Учитися гарній, спокійній, інтелігентній мові треба довго й уважно – прислухаючись, **запам'ятовуючи**, помічаючи й вивчаючи (Д. Лихачов).*

*(Учитися) запам'ятовуючи – дієприслівник недоконаного виду; утворений від основи теперішнього часу запам'ятовує- за допомогою суфікса *-ючи*; у реченні є обставиною способу дії; наголос у слові є сталим, наосновним.*

ПРИСЛІВНИК

1. Виписати з тексту прислівник і слово, з яким він пов'язаний.
2. Записати початкову форму прислівника (для якісно-означальних).
3. Визначити розряд і групу за значенням: означальний (якісно-означальний, способу та образу дії, кількісно-означальний), обставинний (часу, місця, причини, мети).
4. Назвати ступінь порівняння (якщо є) і засоби його вираження (для якісно-означальних).
5. З'ясувати, від якого слова утворений.
6. Охарактеризувати синтаксичну роль.
7. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
8. Охарактеризувати наголос (сталий чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Мова росте **елементарно**, разом з душею народу (І. Франко).*

(Росте) *елементарно* – прислівник означальний (якісно-означальний); ступеня порівняння немає; утворений від якісного прикметника *елементарний* за допомогою суфікса - о; у реченні є обставиною способу дії; наголос у слові сталий, наосновний.

МОДАЛЬНІ СЛОВА

1. Виписати з тексту модальне слово для аналізу.
2. З'ясувати, яке модальне значення виражає.
3. Назвати, від якого слова утворене.
4. Вказати на фонетичні зміни (якщо є), що відбуваються в слові.
5. Охарактеризувати наголос (сталій чи рухомий, його місце в слові).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Як добрий чорний хліб для їжі і як прозора дзвонкова вода для пиття, так нам потрібне, **безсумнівно**, пристрасне, вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово, зіткане з мужності і ніжності, з перехресних тривог і хрещатого цвіту надій (М. Стельмах).*

Безсумнівно – модальне слово; виражає модальне значення впевненості; утворене від прислівника *безсумнівно*; наголос у слові сталий, наосновний.

ПРИЙМЕННИК

1. Виписати з тексту прийменник і слово, з яким він пов'язаний.
2. З'ясувати значення в реченні (просторове, часове, причинове, мети, міри, віддалення, порівняння, способу дії, призначення, напряду тощо).
3. Назвати групу за походженням: первинний (непохідний), вторинний (похідний).
4. Визначити групу за морфемним складом: простий, складний, складений.
5. Пояснити, значення якого відмінка уточнює в реченні.

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

В уяві моєї мова завжди живе поряд з піснюю, сестрою її рідною (П. Тичина).

В (уяві) – прийменник, значення якого в поданому реченні просторове; первинний; простий; служить формою (разом з флексією) для вираження значення місцевого відмінка.

СПОЛУЧНИК

1. Виписати з тексту сполучник і слово, з яким він пов'язаний.
2. Назвати групу і підгрупу за значенням: сурядний (єднальний, градаційний, протиставний, розділовий), підрядний (причиновий, мети, умови, допустовий, часовий, наслідковий, порівняльний, з'ясувальний).
3. Службова функція (сполучає однорідні члени речення чи частини складного речення).
4. Визначити:
 - а) групу за походженням: первинний (непохідний), вторинний (похідний);
 - б) групу за морфологічним складом: простий, складний, складений;
 - в) групу за вживанням: одиничний, повторюваний, парний.

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

Найважливішим засобом впливу на дитину, облагородження її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова... (В. Сухомлинський).

(Краса) і (велич) – сполучник сурядний (єднальний); сполучає однорідні члени речення – підмети; первинний; простий; повторюваний.

ЧАСТКА

1. Виписати з тексту частку і слово, з яким вона пов'язана.
2. Назвати групу за місцем і роллю в мовних одиницях (фразова, словотворча, формотворча).
3. З'ясувати групу і підгрупу за функціонально-семантичними особливостями: у фразових – смислова (вказівна, визначально-уточнююча, обмежувально-видільна, підсилювально-видільна), модальна (власне модальна, модально-вольова, стверджувальна, заперечна, питальна), емоційно-експресивна (емоційно-оцінна, експресивно-підсильна), у словотворчих – неозначеності, заперечності; у формотворчих – умовна, наказова, зворотна.
4. З'ясувати, якою є частка: препозиційною, постпозиційною чи вільно позиційною.

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

*Я тої думки, що **не** може бути творцем людина, яка не відчула музики слова (К. Гордієнко).*

Не (може бути творцем) – частка фразова; модальна (заперечна); препозиційна.

ВИГУК

1. Виписати з тексту вигук.
2. Назвати групу за значенням: емоційний, спонукальний чи вигук етикету.
3. Визначити групу за походженням: первинний (непохідний), вторинний (похідний).

Зразок:

Речення зі словом для аналізу

Ой, яка чудова українська мова (О. Підсуха).

Ой – вигук емоційний, первинний (непохідний).

Мета синтаксичного аналізу словосполучення: з'ясування структури словосполучення, специфіки синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень між складовими компонентами цих одиниць.

Схема синтаксичного аналізу словосполучення

1. Виписати словосполучення.
2. З'ясувати лексико-синтаксичну групу (лексичне, фразеологічне, синтаксичне).
3. Визначити тип за будовою (просте, складне) і тип синтаксичного зв'язку (сурядне чи підрядне).
4. Охарактеризувати сурядне словосполучення:
 - а) вид структури (відкрита чи закрита);
 - б) тип семантико-синтаксичних відношень (єднальні, розділові, протиставні, градаційні, пояснювальні, приєднувальні);
 - в) сполучникове чи безсполучникове.
5. Охарактеризувати підрядне словосполучення:
 - а) за морфологічним вираженням опорного компонента;
 - б) тип семантико-синтаксичних відношень (обставинні, об'єктні, атрибутивні, апозитивні, синкретичні);
 - в) різновид синтаксичного зв'язку: власне граматичне узгодження, керування (сильне/слабке; прийменникове/безприйменникове), прилягання, координація.

Зразок (фрагмент):

Речення для аналізу

Люблю я осінні квіти, прощальну красу вечорів, і сині оголені віти. І вітру холодного спів (В. Сосюра).

Люблю (що?) квіти, красу, і віти, і спів – словосполучення синтаксичне, складне (сурядне), відкритої структури, єднальні відношення, сполучниково-безсполучникове.

Люблю (що?) квіти – словосполучення синтаксичне, просте підрядне, дієслівне, об'єктні відношення, керування (сильне, безприйменникове).

Мета синтаксичного аналізу простого і складного речень: з'ясування структури речень, специфіки їхніх синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень між складовими компонентами цих одиниць.

Схема синтаксичного аналізу простого речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичну основу і графічно підкреслити члени речення.
3. Охарактеризувати члени речення.
4. Дати загальну характеристику речення:
 - а) просте речення;
 - б) за наявністю чи відсутністю головних членів речення та можливістю членування (односкладне, двоскладне, нечленоване);
 - в) за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене);
 - г) за наявністю обов'язкових членів речення (повне, неповне);
 - г) за ускладненістю структури (неускладнене, ускладнене: однорідними членами речення, звертаннями, відокремленими членами речення, вставними або вставленими конструкціями);
 - д) за характером предикативних відношень (стверджувальне, заперечне: загальнозаперечне, частковозаперечне);
 - е) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне);
 - є) за інтонацією (окличне, неокличне).
4. Охарактеризувати пунктуацію.

Зразок:

Речення для аналізу

Твої слова – як білий вітер з дюн, зіщуплених від подиху стихій
(С. Талан).

Граматичний центр:

(Що?) *слова* – простий підмет, виражений іменником у називному відмінкові однини, з присудком пов'язаний зв'язком координації.

Слова (є які?) *як вітер* – складений іменний присудок, виражений нульовою абстрактною дієслівною зв'язкою та порівняльним зворотом, з підметом пов'язаний зв'язком координації.

Група підмета:

Слова (чий?) *твої* – узгоджене означення, виражене займенником, з опорним компонентом пов'язане власне граматичним узгодженням;

як вітер (який?) *білий* – узгоджене означення, виражене прикметником, з опорним компонентом пов'язане власне граматичним узгодженням;

як вітер білий (звідки?) *з дюн* – обставина місця, з атрибутивно-обставинним значенням, виражена прийменниково-іменниковою конструкцією, з опорним компонентом пов'язана слабким керуванням;

з дюн (яких?) *зіщуплених від подиху стихій* – підрядний відокремлений член речення – поширене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, з опорним компонентом пов'язане власне граматичним узгодженням.

Речення за будовою: просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене підрядним відокремленим членом речення – поширеним означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом.

Речення за метою висловлювання: стверджувальне, розповідне, неокличне.

Пунктуація: тире між підметом і присудком (§ 161, п. 1); кома перед дієприкметником, що має при собі пояснювальні слова й стоїть після означуваного іменника (§ 158, п. 13); крапка в кінці розповідного речення (§155, п. 1).

Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичні основи і графічно підкреслити члени речення.
3. Записати з кількох предикативних частин (умовно простих речень) складається. Пронумерувати їх.

4. Записати, які змістові відношення існують між предикативними частинами (умовно простими реченнями): єднальні, протиставні, зіставні, розділові, приєднувальні тощо.
5. Записати, якими засобами пов'язані предикативні частини (сурядні сполучники, інтонація, спільний другорядний член, порядок розташування предикативних частин тощо).
6. Проаналізувати предикативні частини за схемою розбору простого речення.
7. Подати загальну характеристику складносурядного речення.
8. Подати схеми речення: рівневу (структурну) і графічну (лінійну).
9. Охарактеризувати пунктуацію.

Зразок:

Речення для аналізу

*Щоразу до нас прилітають і відлітають журавлі¹, та щоразу люди з якимось дивним почуттям зустрічаються і прощаються з ними²
(В. Земляк).*

Грамаітичний центр першої предикативної частини: (Хто?) *журавлі* – підмет; *журавлі* (що роблять?) *прилітають і відлітають* – однорідні присудки.

Грамаітичний центр другої предикативної частини: (Хто?) *люди* – підмет; *люди* (що роблять?) *зустрічаються і прощаються* – однорідні присудки.

Речення складається з двох предикативних частин: перша – *щоразу до нас прилітають і відлітають журавлі*; друга – *щоразу люди з якимось дивним почуттям зустрічаються і прощаються з ними*.

Смислові відношення між частинами – зіставно-протиставні, виражаються за допомогою:

- а) протиставного сполучника *та*;
- б) видо-часових і способових форм дієслів-присудків *прилітають, відлітають* у першій предикативній частині та *зустрічаються, прощаються* у другій предикативній частині, що належать до теперішнього часу, недоконаного виду, дійсного способу;
- в) лексичного елемента (повторення обставини способу дії *щоразу*);
- г) наявності в другій предикативній частині анафоричного займенника *ними*;
- г) зіставної інтонації.

Порядок розташування частин – сталий.

Перша предикативна частина – *Щоразу до нас прилітають і відлітають журавлі*.

Граматичний центр – журавлі прилітають і відлітають.

(Хто?) журавлі – простий підмет, виражений іменником у називному відмінкові множини, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Журавлі (що роблять?) прилітають, відлітають – прості однорідні дієслівні присудки, виражені особовими дієсловами, пов'язаними з підметом зв'язком координації.

Групи підмета немає.

Група присудка: щоразу до нас.

Прилітають, відлітають (до кого?) до нас – непрямий додаток, виражений прийменниково-займенниковою сполукою, пов'язаний з присудками слабким керуванням.

Прилітають, відлітають (як?) щоразу – обставина способу дії, виражена прислівником, пов'язується з присудками зв'язком прилягання.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, поширена, повна, ускладнена однорідними присудками.

Друга предикативна частина – щоразу люди з якимось дивним почуттям зустрічаються і прощаються з ними.

Граматичний центр – люди зустрічаються і прощаються.

(Хто?) люди – простий підмет, виражений іменником у називному відмінкові множини, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Люди (що роблять?) зустрічаються і прощаються – однорідні дієслівні прості присудки, виражені особовими дієсловами, пов'язані з підметом зв'язком координації.

Група присудка – щоразу, з якимось дивним почуттям, з ними.

Зустрічаються і прощаються (з ким?) з ними – непрямий додаток, виражений прийменниково-займенниковою конструкцією, пов'язаний з присудками зв'язком слабого керування.

Зустрічаються і прощаються (як?) з почуттям – обставина способу дії, виражена прийменниково-іменниковою конструкцією, пов'язана з присудком зв'язком слабого керування.

З почуттям (яким?) якимось – узгоджене означення, виражене неозначеним займенником, пов'язане з означуваним словом зв'язком власне граматичного узгодження.

З почуттям (яким?) дивним – узгоджене означення, виражене прикметником, пов'язане з означуваним словом зв'язком власне граматичного узгодження.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, поширена, повна, ускладнена однорідними присудками.

Речення за будовою: складне, елементарне складносурядне.

За метою висловлювання: розповідне, неокличне, стверджувальне.

Схема речення: [1], та [2]; □, та □.

Пунктуація: між частинами складносурядного речення перед сполучником *та* ставиться кома (§ 158, П 2 –Кома в складному реченні). Крапка в кінці розповідного речення (§155, п. 1).

Схема синтаксичного аналізу складнопідрядного речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичні основи і графічно підкреслити члени речення.
3. Визначити головну й підрядну частини. Пронумерувати їх.
4. З'ясувати, до якого члена речення головної частини чи до всієї головної частини відноситься підрядна предикативна частина (розчленована чи нерозчленована структура), на яке питання відповідає.
5. Визначити вид підрядної предикативної частини.
6. З'ясувати засоби зв'язку підрядної предикативної частини з головною (підрядна інтонація, сполучник, сполучне слово, порядок розташування предикативних частин, вищо-часові та способові форми дієслів-присудків тощо).
7. Проаналізувати кожну предикативну частину за схемою простого речення.
8. Подати загальну характеристику складнопідрядного речення.
9. Подати структурну і лінійну схеми речення.
10. Охарактеризувати пунктуацію.

Зразок:

Командири зупиняли бійців¹, що відбилися від своїх частин²
(Г. Тютюнник).

Головна частина – *Командири зупиняли бійців*; підрядна частина – *що відбилися від своїх частин*. Підрядна предикативна частина пояснює додаток у головній частині (нерозчленованої структури), відповідає на питання *яких?*, присубстантивно-атрибутивна.

Засоби поєднання підрядної предикативної частини з головною: підрядна інтонація; сполучне слово *що* в підрядній частині.

Порядок частин – сталий (підрядна частина стоїть після головної).

Головна частина – *Командири зупиняли бійців*.

Грамматичний центр – *Командири зупиняли*.

(Хто?) *командири* – простий підмет, виражений іменником у називному відмінкові множини, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Командири (що робили?) *зупиняли* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Групи підмета немає.

Група присудка:

Зупиняли (кого?) *бійців* – прямий додаток, виражений іменником у множині, відноситься до присудка *зупиняли* і пов'язаний з ним зв'язком сильного керування.

Предикативна частина за будовою: поширена, повна неускладнена.

Підрядна предикативна частина – *що відбилися від своїх частин*.

Граматичний центр – *що відбилися*.

(Котрі?) *що* – простий підмет, виражений відносним займенником в називному відмінкові, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

(Що зробили?) *відбилися* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Групи підмета не має.

Група присудка.

Відбилися (від чого?) *від частин* – непрямий додаток, виражений прийменниково-іменниковою сполукою, пов'язаний з присудком зв'язком слабого керування.

Частин (чийх?) *своїх* – узгоджене означення, виражене присвійним займенником, пов'язане з означуваним словом зв'язком власне граматичного узгодження.

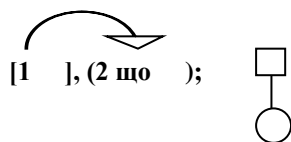
Предикативна частина за будовою: поширена, повна неускладнена.

Речення за будовою: елементарне складнопідрядне з підрядним присубстантивно-атрибутивним.

Речення за метою висловлювання: розповідне, неокличне стверджувальне.

Схеми:

Яких?

Пунктуація: підрядна предикативна частина від головної відділяється комою (§ 158, П 2 –Кома в складному реченні); у кінці складного речення – крапка (§155, п. 1).

Схема синтаксичного аналізу безсполучникового речення

1. Аналізоване речення.
2. З'ясувати кількість предикативних частин, що входять до складу речення. Пронумерувати їх.

3. Вказати, до якої групи належить: з однотипними (однорідними) частинами, з різнотипними (неоднорідними) чи ускладненого типу?
4. Визначити, які смислові відношення виникають між предикативними частинами складного безсполучникового речення: з однотипними частинами (одночасність, послідовність дій, явищ, зіставлення, протиставлення тощо), з різнотипними частинами (з'ясувальні, умови, приєднувальні тощо).
5. Вказати засоби зв'язку предикативних частин безсполучникового речення (інтонація, порядок розташування предикативних частин, співвідношення вищо-часових і способових форм дієслів-присудків кожної предикативної частини тощо).
6. Проаналізувати кожну предикативну частину (за схемою аналізу простого речення).
7. Проаналізувати речення за будовою.
8. Проаналізувати речення за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне; окличне / неокличне, стверджувальне / заперечне.
9. Записати схеми (лінійну та структурну) аналізованого речення.
10. Пояснити пунктуацію в реченні.

Зразок:

Увійшла я в базар¹ – іде купочка молодиць² (М. Вовчок).

Речення складається з двох предикативних частин. Перша – *увійшла я в базар*, друга – *іде купочка молодиць*.

Засоби, за допомогою яких виражаються смислові й синтаксичні відношення між предикативними частинами: приєднувальна інтонація; одночасність дії; порядок предикативних частин – сталий.

Перша предикативна частина – *Увійшла я в базар*.

Грамматичний центр – *я увійшла*.

(Хто?) *я* – простий підмет, виражений особовим займенником, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Я (що зробила?) *увійшла* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Групи підмета немає.

Група присудка:

Увійшла (куди?) *в базар* – обставина місця, виражена прийменниково-іменниковою конструкцією, пов'язана з присудком зв'язком слабого керування.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

Друга предикативна частина – *іде купочка молодиць*.

Граматичний центр – *купочка молодиць іде*.

(Хто?) *купочка молодиць* – складений підмет, виражений сполученням двох компонентів (іменників у називному та родовому відмінках), пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Купочка молодиць (що робить?) іде – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, непоширена, повна неускладнена.

Речення за будовою: складне, безсполучникове, елементарне, з предикативними частинами, що виражають одночасність дії.

Речення за метою висловлювання: розповідне, неокличне, стверджувальне.

Схеми:

[1] – [2]. □ – □ .

Пунктуація: між частинами безсполучникового складного речення ставиться тире (§ 161, П 2); у кінці безсполучникового складного речення – крапка (§155, п. 1).

Увага! Складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові складні речення можуть бути як елементарні, що складаються лише з двох предикативних частин, так і неелементарні, що складаються з трьох і більше кількості предикативних частин. Вони аналізуються за схемами, поданими вище.

Період – це особлива синтаксична конструкція, побудована з гармонійно організованих предикативних частин, котрі, замикаючись у коло, створюють у логічному та інтонаційному плані цілком завершену й своєрідну одиницю мови.

За змістом період характеризується розгорненим викладом теми, а за формою – впорядкованим розташуванням компонентів і ритмічністю.

Зі структурно-граматичного погляду періодом може бути і просте поширене речення, і складносурядне речення, і складнопідрядне, і безсполучникове, і складна синтаксична конструкція (повний синтаксичний аналіз періоду здійснюється за схемами розбору цих речень).

Інтонаційно речення – період розпадається на дві виразно окреслені частини, для першої з яких (засновок) властива рівномірна інтонація переліку однорідних синтаксичних елементів з помітним поступовим підвищенням голосу, кульмінацією якого є останній компонент першої частини; потім виразна пауза перед другою частиною (висновок), у якій дається узагальнення попередньо сказаного чи підсумок, головна

думка, винесена в кінець, а далі йде зниження тону до остаточного завершення думки і закінчення речення.

Зразок:

*Хоч часами плутана була Моя стезя¹, хоч помацки проходу серед
страшних шукав я перешкод², хоч помилки робив я неминучі³, хоч сто
разів зривався я із кручі⁴, – завжди мене мій рятував народ⁵*
(І. Кочерга).

Аналізоване речення – це період, що за змістом та інтонацією поділяється на дві частини. Перша (перші чотири предикативні частини) частина в усному мовленні вимовляється з поступовим підвищенням тону, котре створює зростаюче інтонаційне напруження; друга (5 предикативна частина) – починається з помітно зниженого тону і закінчується глибшим зниженням в кінці. За структурно-синтаксичними ознаками цей період є складнопідрядним реченням з однорідною супідрядністю, що складається з п'яти предикативних частин.

Головна предикативна частина – *завжди мене мій рятував народ*. Чотири підрядні, що стоять перед головною, є підрядні обставинні допустові (розчленованої структури).

Грамматичний центр – *народ рятував*.

(Хто?) *народ* – простий підмет, виражений іменником у називному відмінку, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Народ (що робив?) *рятував* – простий дієслівний присудок, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Групи підмета немає.

Група присудка:

Рятував (кого?) *мене* – прямий додаток, виражений особовим займенником, пов'язаний з присудком зв'язком сильного керування.

Народ (чий?) *мій* – узгоджене означення, виражене присвійним займенником, пов'язаний з означуваним словом зв'язком власне граматичного узгодження.

Рятував (коли?) *завжди* – обставина часу, виражено прислівником, пов'язана з присудком зв'язком прилягання.

Предикативна частина за будовою: проста, двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

Перша підрядна предикативна частина – *хоч часами плутана була Моя стезя*.

Грамматичний центр – *стезя була плутана*.

(Що?) *стезя* – простий підмет, виражений іменником у називному відмінкові, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Стезя (була яка?) *була плутана* – складений іменний присудок, виражений допоміжним дієсловом минулого часу *була* в поєднанні з пасивним дієприкметником *плутана* у формі називного відмінка, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Група підмета:

Стезя (чия?) *моя* – узгоджене означення, виражене присвійним займенником, з означуваним словом пов'язане зв'язком власне граматичного узгодження.

Була плутана (коли?) *часами* – обставина часу, виражена іменником в орудному відмінкові множини, пов'язана з присудком зв'язком слабого керування.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

Друга підрядна предикативна частина – *хоч помацки проходу серед страшних шукав я перешкод*.

Грамматичний центр – *я шукав*.

(Хто?) *я* – простий підмет, виражений особовим займенником у називному відмінкові однини, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Я (що робив?) *шукав* – простий присудок, виражений особовим дієсловом, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Групи підмета немає.

Група присудка:

Шукав (чого?) *проходу* – непрямий додаток, виражений іменником у родовому відмінкові однини, пов'язаний з присудком зв'язком сильного керування.

Шукав (де?) *серед перешкод* – обставина місця, виражена прийменниково-іменниковою сполукою, пов'язана з присудком зв'язком слабого керування.

Перешкод (яких?) *страшних* – узгоджене означення, виражене прикметником у родовому відмінкові множини, пов'язане з присудком зв'язком власне граматичного узгодження.

Шукав (як?) *помацки* – обставина способу дії, виражена прислівником, пов'язана з присудком зв'язком прилягання.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

Третя підрядна предикативна частина – *хоч помилки робив я немилучі*.

Грамматичний центр – *я робив*.

(Хто?) *я* – простий підмет, виражений особовим займенником у називному відмінкові однини, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Я (що робив?) *робив* – простий присудок, виражений особовим дієсловом, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Групи підмета немає.

Група присудка:

Робив (що?) *помилки* – прямий додаток, виражений іменником у знахідному відмінкові множини, пов'язаний з присудком зв'язком сильного керування.

Помилки (які?) *немигучі* – узгоджене означення, виражене прикметником у знахідному відмінкові множини, пов'язане з означуванням словом власне граматичним узгодженням.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

Четверта підрядна предикативна частина – *хоч сто разів зривався я із кручі*.

Граматичний центр: *я зривався*.

(Хто?) *я* – простий підмет, виражений особовим займенником у називному відмінку однини, пов'язаний з присудком зв'язком координації.

Я (що робив?) *зривався* – простий дієслівний присудок, виражений особовим дієсловом, пов'язаний з підметом зв'язком координації.

Групи підмета немає.

Група присудка:

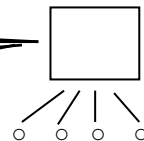
Зривався (звідки?) *із кручі* – обставина місця, виражена прийменниково-іменниковою сполукою, пов'язана з присудком зв'язком керування.

Зривався (скільки?) *сто разів* – обставина способу дії, виражена числівниково-іменниковою сполукою.

Предикативна частина за будовою: двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

Схеми речення:
(Незважаючи на що?)

(1 хоч), (2 хоч), (3 хоч), (4 хоч), – [5] .

Речення за будовою: період.

Пунктуація: між частинами періоду, що, замикаючись у коло, створюють у логічному та інтонаційному плані завершену одиницю мови, ставиться кома і тире (§ 166); між предикативними частинами ставляться коми (§ 158, II (кома в складному реченні)); у кінці складного речення – крапка (§ 155, п. 1).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

До тем: «Фонетика», «Орфоенія»,
«Акцентологія», «Графіка», «Орфографія»

Акомода'ція – фонетичний процес пристосування вимови суміжних приголосних і голосних звуків, унаслідок чого властивості одного звука частково поширюються на інший.

А'кут – основний наголос у словах.

Акце'нт (на'голос) – 1) Виділення фонетичними засобами (посилення голосу, підвищення тону, тощо) складу в слові чи цілого слова, словосполучення; наголос. 2) Особливості вимови, які зумовлені в мовця специфікою артикуляційної бази рідної мови і проявляються у мовленні на нерідній мові. Такі помилки можуть бути і в межах однієї мови, коли носій діалекту недосконало володіє нормами літературної мови, зберігаючи особливості діалектної вимови.

Акцентоло'гія – розділ мовознавства, що вивчає природу, особливості й функції словесного наголосу.

Аломо'рф – вид тієї самої морфеми, що має різний фонетичний склад.

Алофо'ни – звуки, в яких проявляється певна фонема залежно від місця в слові, характеру сусідніх звуків, місця наголосу тощо.

Алфаві'т – сукупність літер, розташованих у встановленому для даної мови порядку.

Альтерна'нти – фонеми, які чергуються між собою в тій самій морфемі.

Артикуля'ція – робота мовних органів, спрямована на утворення будь-якого звука.

Артикуляці'йна ба'за – сукупність артикуляцій, потрібних для утворення всіх звуків мови.

Асиміля'ція (уподі'бнення) – фонетичне явище, що відбувається внаслідок взаємодії звуків тієї самої категорії.

Асиміля'ція графі'чна – уподібнення звуків, яке зафіксоване на письмі.

Асиміля'ція диста'нтна (несумі'жна) – уподібнення несусідніх звуків, розділених іншими звуками, що можуть знаходитися в межах одного складу і належати до різних складів.

Асиміля'ція конта'ктна (сумі'жна) – уподібнення суміжних звуків.

Асиміля'ція прогреси'вна – уподібнення наступного звука попередньому.

Асиміляція регреси'вна – уподібнення попереднього звука наступному.

Африка'та – приголосний звук зі складною зімкнено-щілинною артикуляцією.

Білабіа'льний (гу'бно-губни'й) – приголосний звук, що утворюється зближенням чи змиканням губів.

Бокови'й при'голосний – звук, що утворюється внаслідок тертя повітряного струменя об бокові краї (або тільки один край) передньої частини язика при зімкненні його з верхніми зубами чи альвеолами, а також середньої частини язика при зімкненні її з твердим піднебінням.

Варіа'нт (алофо'н, алофо'на) – конкретний вияв кожної фонемі в мовному потоці.

Варіа'нт комбінато'рний – той, що зумовлений характером сусідніх фонем.

Варіа'нт позиці'йний – той, що пов'язаний з місцем у слові, положенням щодо наголосу.

Варіа'нт факультати'вний – той, що зумовлений наявністю різних стилів вимови, впливом діалектного оточення.

Висота' зву'ка – якість звука, зумовлена частотою коливання головних зв'язок за одиницю часу: чим більша частота коливання, тим вищий звук, і навпаки – чим менша частота коливання, тим звук нижчий.

Ви'тримка (експози'ція) – друга фаза, або центральна частина артикуляції звука, в період якої органи мовлення встановлені саме для цієї артикуляції звука, тобто проміжок між наступом (екскурсією) і відступом (рекурсією).

Ві'дступ (реку'рсія) – третя (остання) фаза артикуляції звука, коли органи мовного апарату після витримки повертаються в нейтральне положення.

Вокалі'зм – система (склад) голосних звуків певної мови.

Глухи'й при'голосний – той, який позбавлений голосового тону.

Голосні' – звуки мови, що утворюються при вільному проходженні видихуваного повітря через ротову порожнину.

Гра'віс – побічний наголос у багатоскладових словах.

Гра'фіка – сукупність усіх засобів письма певної мови, а також самі написання літер, знаків; співвідношення писемних знаків з фонетичною системою мови, тобто співвідношення між буквами, звуками (фонемами).

Губні' зву'ки – голосні та приголосні, в утворенні яких активну участь беруть губи. Для голосних використовують ще й такі поняття: огублений, лабіалізований.

Дзвінк'ї при'голосний – той, який артикулюється з коливанням голосових зв'язок, що викликає утворення голосу.

Дисиміляція (розподібнення) – фонетичне явище, при якому один із двох однакових чи подібних звуків у межах одного слова замінюється іншим, артикуляційно близьким.

Дисиміляція прогреси'вна – зміна наступного звука під впливом попереднього.

Дисиміляція графі'чна – розподібнення звуків, яке передається на письмі.

Дисиміляція тото'жна – розподібнення звуків, що розділяються іншими звуками.

Дисиміляція конта'ктна – розподібнення сусідніх звуків.

Дисиміляція регреси'вна – зміна попереднього звука під впливом наступного.

Дистрибуція – сукупність положень, у яких можлива дана фонема.

Дистинкти'вна функція фонем (розрі'знювальна) – фонемі слухать для розрізнювання значущих одиниць мови (морфем та слів).

Диференці'йні (артикуляці'йно-акусти'чні) озна'ки – ряд, підняття, лабіалізація (огубленість), твердість-м'якість, пом'якшеність, глухість-дзвінкість, місце й спосіб творення.

Діакрити'чний знак – надрядковий, підрядковий чи ототожнювальний знак, за яким розрізняють звуки або їх відтінки, позначені однією й тією ж літерою. Для зручності вимови.

Діере'за – вилучення звука зі складу в слові або в сполуці

Довгота' – кількість часу, який витрачається на вимову звука, тривалість його звучання.

Дрижа'чий (вібра'нт) – сонорний приголосний, що утворюється внаслідок переривання видихуваного повітряного струменя ритмічно вібруючим активним органом мовного апарату.

Дубле'тний на'голос – подвійний наголос у слові (*виши'ва'нка, шу'мни'ї*).

Емфати'чний на'голос – наголос, за допомогою якого підсилюється виразність слова в реченні, його емоційність, виражається афективний стан мовця.

Задньоязико'вий звук – такий, що утворюється при активній участі задньої частини язика, яка піднімається в процесі творення звука до м'якого піднебіння.

Звук – членороздільний елемент мовлення, утворений за допомогою мовних органів; відрізок мовного потоку, що утворюється за одну артикуляцію.

Звукове' по'ле – усі звукові реалізації (інваріант, варіант, додатковий варіант) певної фонемі.

Зі'мкнені при'голосні зву'ки – приголосні, творення яких відбувається при зімкненій артикуляції.

Ідентифікаці'йна (отото'жнювальна) фу'нкція фоне'м – здатність фонем, які в мовленні реалізуються в звуках, служити для розпізнавання людиною складених з цих фонем морфем і слів, що в процесі комунікації діють як знаки відповідних предметів, понять тощо.

Інваріант (головни'й вияв фоне'ми, основни'й алофо'н) – звук, у якому дана фонема найчастіше реалізується в позиції, незалежній від таких фонетичних фонем, як місце в слові, наголошеність чи ненаголошеність складу та вплив сусідніх звуків.

Комбінато'рні змі'ни зву'ків – такі, що виникають внаслідок взаємодії звуків мови у мовному потоці.

Консонанти'зм – система приголосних звуків мови, їх властивості й відношення.

Конституи'вна (утво'рювальна) фу'нкція фоне'м – фонемі виступають у мові як будівельний матеріал для утворення морфем і слів.

Кореля'ція фонологі'чна – відношення між двома рядами фонем, які попарно протиставляються один-одному за однією ознакою при збігові всіх інших ознак.

Логі'чний на'голос – виділення при вимові підсилювальною інтонацією найголовнішого щодо змісту слова в реченні.

М'я'кість при'голосних – якість приголосних, зумовлена додатковою середньопіднебінною (йотовою) артикуляцією, яка поєднується з основною артикуляцією приголосних звуків.

На'голос (акце'нт) – виділення складу в слові або слова в реченні властивими для певної мови фонетичними засобами (посиленням голосу, підвищенням тону в поєднанні зі збільшенням тривалості звучання).

Наголо'шений голосни'й – звук, на який падає наголос і який вимовляється з більшою силою, довготою порівняно з ненаголошеним.

Нейтраліза'ція – втрата фонологічно значущої ознаки фонемами, які протиставляються одна одній тільки за даною ознакою й відрізняються від інших фонем сукупністю рис, спільних для цих фонем.

Ненаголо'шений голосни'й – голосний звук, який не несе на собі наголосу і вимовляється, порівняно з наголошеним, з меншою напруженістю мовних органів і з меншою чіткістю артикуляції.

Носові' – приголосні звуки, при утворенні яких голосова щілина звужена, напружені голосові зв'язки під тиском виштовхування повітря ритмічно коливаються, внаслідок чого створюється голос. Після

виходу з гортані значна частина повітря проходить через носову порожнину, бо м'яке піднебіння опущене.

Оглушення приголосних (асиміляція за глухістю) – перехід дзвінкого шпумного приголосного у співвідносний йому глухий у певних умовах.

Одзвінчення приголосних (асиміляція за дзвінкістю) – перехід глухого приголосного у відповідний дзвінкий у певних положеннях.

Орфографія – система загальноприйнятих правил передачі звукової мови (слів і їх форм) на письмі.

Принципи української орфографії:

фонетичний – слова пишуться так, як вони вимовляються в літературній мові, тобто кожна фонема передається на письмі однією літерою;

морфологічний – значущі частини споріднених слів (морфеми) пишуться однаково, незважаючи на те, що в різних формах того самого слова або в споріднених словах вони вимовляються по-різному;

історичний (традиційний) – зберігається написання, закріплене традицією, хоч і не відповідає сучасному станові мови;

диференціююче (сислове) написання – двоє слів чи дві форми, що мають тотожний звуковий склад, розмежовують засобами орфографії.

Орфоепія – система загальноприйнятих правил, що визначають норми літературної вимови.

Па'рні приголосні – приголосні звуки, співвідносні за дзвінкістю-глухістю.

Приголосні – звуки мови, основою яких є шуми (з більшою чи меншою домішкою музикального тону), які виникають внаслідок проходження видихуваного струменя повітря через перепону, що утворюється в певному місці мовного апарату.

Приступ (екскурсія) – перша фаза артикуляції звука, коли органи мовного апарату зі стану спокою переходять у робоче положення.

Реду'кція – послаблення артикуляції звука, що призводить до зменшення сили, довготи чи зміни тембру звучання.

Сила звука – акустична ознака звука, що залежить від амплітуди коливання пружного тіла: чим більша амплітуда, тим сильніший звук.

Склад – це мінімальний відрізок (сегмент) мовлення, що характеризується артикуляційною і акустичною спаяністю звуків, які до нього входять, має єдину вершину гучності, представлену голосним; подруге, є носієм різних суперсегментних (або просодичних) особливостей, таких як наголос і мовна мелодія, що не виявляються в окремих звуках як у найменших сегментах.

Склад відкритий – склад, що закінчується на голосний звук.

Склад закритий – склад, який закінчується на приголосний звук.

Склад напівприкритий – склад, який починається сонорним звуком.

Склад неприкритий – склад, що починається голосним звуком.

Склад прикритий – склад, який починається приголосним звуком.

Слове'сний на'голос – виділення одного зі складів у слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих даній мові.

Соно'рні зву'ки – приголосні, під час утворення яких голос переважає над шумом.

Тве'рдість при'голосних – більш низький, порівняно з м'якими приголосними, тембр голосу, зумовлений відсутністю пом'якшення.

Тембр – специфічне забарвлення звука побічними тонами.

Тон – висота звука, його якість, яка визначається частотою ритмічних коливань напружених голосових зв'язок: чим більше припадає коливань на одиницю часу, тим вищий звук.

Транскри'пція – запис живої мови за допомогою фонетичного алфавіту на основі звукового принципу.

Транскри'пція практи'чна – запис засобами національного алфавіту іншомовних імен, термінів тощо, які не перекладаються рідною мовою.

Транскри'пція фонемати'чна – транскрипція, яка засобами алфавіту рідної мови передає тільки фонемний склад слів і морфем (а не всі особливості усного мовлення).

Транскри'пція фонети'чна – спосіб передачі на письмі усного мовлення з усіма його звуковими особливостями, у повній відповідності до їх значення.

Фаринга'льні (гло'ткові') при'голосні – такі, що утворюються в порожнині глотки внаслідок зближення кореня язика із задньою стінкою глотки або внаслідок скорочування м'язів задньої її стінки.

Фоне'тика – розділ мовознавства, у якому вивчається звуковий склад будь-якої мови.

Фонети'чний алфаві'т – система літер разом з додатковими знаками, які служать (по можливості) для точного відтворення звукової системи даної мови.

Фоноло'гія – розділ мовознавства, що вивчає звуки мови як засіб творення, розпізнавання і розрізнування морфем, слів і їх форм, тобто функціональні властивості фонем.

Фрикати'вні (щіли'нні) при'голосні – такі, що утворюються тертям видихуваного повітря в щілині між зближеними мовними органами.

Чергування (альтернація) – закономірна взаємозаміна звуків у одній і тій самій морфемі в різних словоформах і словах.

Чергування історичне (морфологічне, традиційне) – це чергування фонем у різних морфах однієї й тієї ж морфемі при словотворенні і формотворенні, яке не зумовлене фонетичною позицією звука в слові, а відбуває історичні процеси в розвитку фонетичної системи мови.

Чергування позиційне – чергування звуків, що становлять одну і ту саму фонему, яке повністю залежить від фонетичних умов, від зміни позиції звука в слові.

Шиплячі звуки – приголосні звуки, при вимові яких утворюється специфічний шум.

Шумні приголосні – приголосні звуки, при творенні яких шум становить усю їх звукову якість, як у глухих приголосних, або має перевагу над голосом, у поєднанні з яким становить єдиний звук.

Язикові приголосні – приголосні звуки, при творенні яких основним активним органом є язик.

До теми «Морфологія»

Вигук – клас незмінних слів, що служить для вираження почуттів, відчуттів, виявлення емоційно-вольових реакцій на довколишню дійсність (*ах, ох, гай-гай, геть, ну, ура, ух, ціп-ціп*). Різновидом вигуків, що виражають волевиявлення людини, є вигуки апелятивні, які є засобом привернення чиєїсь уваги до чогось, виражають оклик, привітання, прощання, подяку, пробачення тощо (*ей!, гов!, здрастуйте!, спасибі!*).

Вид – граматична категорія дієслова, що виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату Вид дієслова характеризує дію в процесі її становлення, розгортання або як повністю реалізовану чи результативну. Категорія виду властива всім дієсловам у всіх їхніх формах. Категорію виду становлять співвідносні форми дієслова доконаного і недоконаного виду. Основним значенням дієслів доконаного виду є: 1) завершеність початкової стадії дії (*зашуміти, покотитися, рушити*); 2) обмеження тривалості завершеності дії (*полежати, повчитися, простояти*); 3) досягнення результату (*вивчити, збуду в ти, розрізати*); 4) раптовість дії (*смикнути, штовхнути*).

Дієслова недоконаного виду означають дію в її протіканні, без вказівки на її межу (*читати, різати*).

Відмінок – форма іменника, прикметника (дієприкметника), числівника або займенника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні чи реченні. У сучасній українській мові сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий та кличний. Називний відмінок є прямою, незалежною формою відмінюваного

слова, цій формі протиставляються всі інші відмінювані форми, які називаються непрямыми відмінками.

Дієприкметник – форма дієслова, що поєднує в собі ознаки дієслова і прикметника: виражає ознаку предмета за дією і функціонує в реченні в ролі означення або частини складеного іменного присудка.

Дієприслівник – невідмінювана дієслівна форма, що поєднує в собі ознаки дієслова і прислівника: означає додаткову дію і має обставинно-означальне значення. У реченні функціонує (самотійно чи разом з залежними від нього словами) в ролі обставини.

Дієслово – частина мови, що означає дію чи стан як процес і виражає це значення в категоріях виду, способу, часу, особи, стану (в минулому часі й умовному способі – також категорією роду), а в реченні функціонує в ролі присудка.

Займенник – частина мови, яка об'єднує слова, що не називають особи, предмета, ознаки (якості) предметів, їхньої кількості чи порядку при лічбі, а тільки вказують на них: *я, він, хто, той, такий, котрий* тощо.

Іменник – частина мови, яка об'єднує слова зі значенням предметності, що виражається в незалежних категоріях роду, числа й відмінка, здатна функціонувати в реченні в різних синтаксичних функціях, серед яких найтипівішими є функції підмета і додатка.

Інфінітив'в – початкова форма дієслова, що виражає дію або стан безвідносно до діючої особи, числа, часу й способу. Показником інфінітива в українській мові є морфема *-ти*. У реченні інфінітив функціонує в ролі головних і другорядних членів речення. Незалежний інфінітив – у ролі підмета, присудка двоскладного речення або головного члена односкладного (інфінітивного речення): *Вдихати вітер Батьківщини – найбільше щастя на землі* (В. Сосюра). *На нас зазіхати – це зратись в вогнем* (М. Шпак). *Не зламати нас утомі* (Л. Забашта). Залежний інфінітив входить до складу складеного дієслівного присудка: *Почало рясно осипатися на бульварах Києва жовтогогаряче листя* (С. Скляренко).

Модальними називаються специфічні повнозначні модальні слова, що виражають суб'єктивну модальність, не функціонують як члени речення і граматично та інтонаційно відокремлені від інших слів у реченні.

Морфологія – один із розділів граматики, що вивчає систему грамем і словоформи певної мови, її частиномовну класифікацію

Прийменник – незмінне службове слово, що вказує на синтаксичне підпорядкування іменника (або його еквівалентів) іншим словам у реченні або словосполученні.

Прикметник – частина мови з атрибутивною та предикативною функцією, що має категоріальне значення непроцесуальної ознаки предмета, втраженої синтаксичними категоріями роду, числа, відмінка і категорією членності/нечленності.

Прислівник – лексико-граматичний клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини складеного іменного присудка.

Сполучник – незмінне службове слово, що виражає синтаксичні зв'язки речень або слів і семантико-синтаксичні відношення між ними.

Частини мови – класи слів, об'єднаних за такими ознаками: семантичними – наявністю спільного лексичного значення чи його відсутністю; морфологічними – однаковими морфологічними категоріями, формами зміни слів; синтаксичними – спільною функцією слів у реченні й синтаксичною сполучуваністю з іншими словами в словосполученні й реченні. *Повнозначні частини мови* – це лексично самостійні, повнозначні слова (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник). Повнозначні частини мови поділяються на змінні й незмінні. Змінні частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово) мають парадигми відмінювання, граматично поєднуються з іншими словами, утворюють словоформи. Умовно незмінною частиною мови є прислівник, що може мати ступінь порівняння. *Неповнозначні частини мови* – це лексично несамостійні, службові слова (прийменник, сполучник, частка). *Вигуки* не зараховують до частин мови. У процесі функціонування мови відбувається перехід одних частин мови в інші: *субстантивізація* (перехід прикметників, дієприкметників в іменники – *вартівий, молода; учительська, трудящі; незримий, відстале*); *адвербіалізація* (перехід іменників, прикметників, числівників, дієслів, дієприкметників, дієприслівників у прислівники (*вгору, вправо, втрое, лежачи*)); *ад'єктивізація* (перехід дієприкметників у прикметники – *учений, печений*); *прономіналізація* (перехід числівників у займенники – *один (якийсь) хлопець*); *кон'юнкціоналізація* (вживання займенників в функції сполучників – *який, що, котрий*); *інтер'єктивізація* (перехід іменників, займенників, дієслів, лексикалізованих словосполучень у вигуки – *матінко, Господи; ей, себе; даруй, пробач; добридень, спасибі*).

Частка – незмінне службове слово, що надає реченню або членам речення додаткових значеннєвих відтінків, а також утворює дієслівні форми граматичної категорії способу дії.

Числівник – частина мови, що означає кількість предметів (певну або точно не визначену) та абстрактно-математичну кількість.

До теми «Синтаксис»

Атрибути'вний – той, який стосується означення, вживається як означення, має властивості означення, означальний.

Атрибути'вний зв'язок – вид синтаксичного зв'язку в словосполученні між словом зі значенням предмета і словом, яке означає ознаку цього предмета (*зелена трава, нова книжка*): відношення і зв'язки між означуваним словом і означенням до нього в межах речення.

Атрибути'вно-предикати'вний – такий, що поєднує в собі атрибутивну і предикативну функції.

Безпідметовий – той, який не має в своєму складі підмета.

Безпідметові речення – односкладні речення з одним головним членом у формі присудка. До безпідметових належать означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні односкладні речення.

Безприсудкове речення – односкладне речення, головний член якого може бути співвіднесений з підметом двоскладного речення (номінативне речення), наприклад: *Холодний день* (О. Підсуха).

Безсполучниковий – такий, у якому зв'язок частин і синтаксична цілісність складних єдностей здійснюється без участі сполучників, лише з допомогою ритмомелодичних засобів і співвіднесеності складових частин.

Безсполучникове складне речення – речення, предикативні частини якого об'єднуються в єдине синтаксичне цілісне висловлення засобами ритмомелодики, вищо-часовою узгодженістю дієслів-присудків та порядком розташування предикативних частин, без використання сполучників чи сполучних слів.

Відповідно до типу інтонації як засобу зв'язку предикативних частин розрізняють безсполучникові речення з інтонацією переліку: *Світиться в блакиті сонце, зеленіють гори, джерельною свіжістю дихає вода* (О. Гончар.); з інтонацією протиставлення: *Хоче дівчина жури-тись – заважають солов'ї* (Т. Масенко.); з інтонацією зумовленості: *Послухай їх – опинишся в біді* (Ю. Яновський.); з інтонацією пояснювальною: *Мені снилося: червоні рожі пламеніли в промені золотистім* (Леся Українка.).

За характером смислових і граматичних відношень між предикативними частинами розрізняються безсполучникові речення з однотипними частинами (однорідного складу) і речення з різнотипними частинами (неоднорідного складу). У реченнях з однорідними частинами виражається одночасність перелічуваних явищ, послідовність подій чи

явищ у часі, зіставлення чи протиставлення подій, явищ тощо. Безсполучникові речення цього типу можуть бути співвідносними зі складносурядними реченнями: *Долиною туман пливе, [і] не чути плеску хвиль його* (Д. Павличко). *Літо дбає, [а] зима поїдає* (Народна творчість). У безсполучникових складних реченнях з різнотипними частинами можуть бути пояснювальні відношення, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, наслідкові, часові тощо. Вони можуть співвідноситися зі складнопідрядними реченнями: *Машина не заводилась: бачок був порожнім*. Безсполучникові складні речення можуть і не бути співвідносними з реченнями складносурядними чи складнопідрядними: *День обіцяв бути погожий, на небі ні хмариночки, ні плямочки* (П. Мирний). *Подивись: з початку року на землі лежать сніги* (Н. Забіла).

Відносно-бесособові речення – спільна назва для узагальнено-особових і неозначено-особових речень.

Відокремлений – виділений за допомогою відокремлення.

Відокремлені додатки – виділені інтонаційно іменники або займенники в непрямих відмінках з прийменниками чи прийменниковими сполученнями *крім, окрім, замість, включаючи, починаючи з... і кінчаючи, не рахуючи, поряд з, на відміну від, за винятком* та інші з обмежувальним або розширювальним значенням, наприклад: *Окрім орла, жодне створіння не може дивитись на сонце, не прищупивши ока* (О. Корнійчук). Відокремлені звороти такого типу не мають зв'язку з дією, вираженою дієсловом-присудком, не виражають об'єктних відношень, тому віднесення їх до додатків носить умовний характер і ґрунтується лише на тому, що вони пов'язуються в реченні керуванням і до них можна поставити відмінкове запитання.

Відокремлені обставини – виділені за змістом та інтонаційно члени речення, що виступають у ролі різних обставин. У будь-якій позиції відокремлюються дієприслівникові звороти (дієприслівники з залежними від них словами), що виступають у ролі обставин часу, умови, причини, допустовості, наприклад: *Стоять на дорозі жєнці, приклавши до очей долоні* (Г. Тютюнник). Відокремлюються одиничні дієприслівники, які зберігають дієслівне значення й виступають у ролі обставини часу, причини, умови чи допустовості, а також дієприслівник, від якого залежить підрядне речення, наприклад: *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний); *Побачивши, що мати нездужає, Настя перейшла на Явдошину ниву* (М. Коцюбинський). Не відокремлюються одиничні й однорідні дієприслівники зі значенням обставини способу дії, що стоять безпосередньо за присудком або в кінці речення, наприклад: *Рушниця в його руках стріляла не хиблячи* (М. Трублаїні).

Відокремлені означення – виділені за змістом і інтонацією члени речення, що виступають у ролі означення. Відокремленими можуть бути означення узгоджені та неузгоджені. Відокремлюються поширені постпозитивні узгоджені означення, виражені прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом, а також однорідні непоширені постпозитивні речення, наприклад: *Ліс обгортав їх, холодний, сумний та мовчазний* (М. Коцюбинський). Непоширені постпозитивні означення частіше відокремлюються, коли й перед пояснюваним словом стоїть узгоджене означення, наприклад: *Соснові шишки, великі й порожні, котились під ноги або дивились з трави десятками очей* (М. Коцюбинський). Відокремлюються також препозитивні узгоджені означення, поширені й непоширені, якщо мають додаткове обставинне значення, наприклад: *Знесилений, кінь зупинився, важко дышучи* (О. Гончар.) У будь-якій позиції відокремлюються означення, які відносяться до особового займенника, наприклад: *Сильна і вправна, вона працювала завзято і самовіддано* (В. Собко). Відокремлення неузгоджених означень зумовлюється обсягом відокремлюваного члена, наявністю додаткових смислових значень, бажаннями автора. Звичайно відокремлюються неузгоджені означення, що відносяться до іменника – власної назви особи, наприклад: *Яків, з розстебнутим коміром сорочки, лежав на траві і дивився в небо* (А. Шиян.) Часто неузгоджені означення входять в ряд однорідних членів разом з узгодженими означеннями.

Відокремлені прикладки – прикладки, що виділяються в реченні за змістом і інтонаційно й набувають більш самостійного значення. Основне, атрибутивне значення відокремленої прикладки часто ускладнюється додатковими обставинними значеннями. Відокремлюються постпозитивні, рідше препозитивні поширені прикладки, виражені загальними назвами з залежними від них словами, що відносяться до загальної назви, наприклад: *Взяв різьбяр на тому дубі вирізав бійця, молодого партизана, гождого з лиця*. (А. Малишко). Відокремлюється постпозитивна прикладка, що відноситься до власного імені. Препозитивна прикладка, що відноситься до власної назви, відокремлюється лише тоді, коли її значення ускладнюється додатковим обставинним значенням, наприклад: *Попереду Байди постішав кудись Василь Моренко, коногон, молодий ще хлопець* (П. Панч); *Колишній машиніст на паровозі, Мотора – один на всю Петрівку міг давати лад колгоспному паровикові* (І. Кириленко). Завжди відокремлюються в будь-якій позиції непоширені й поширені прикладки, які відносяться до особових займенників, наприклад: *Солідна віком і творчою практикою людина, він був у розпачі* (І. Ле); *Не одна вона, Надія Забеліна, одмірює кіло-*

метри од Прикарпаття до Дніпра (П. Автомонов). Завжди відокремлюються прикладки, виражені сполученням вказівного слова *чоловік, людина, хлопець, дівчина* та інші з означеннями, наприклад: *Дивлячись на людей, усміхається і мій батько – великий добрий чоловік* (О. Довженко), і прикладки, які приєднуються до пояснюваного іменника словами *або, чи, тобто, як-от, а саме, наприклад, зокрема, навіть, особливо, на ім'я, на прізвище, родом* тощо, наприклад: *Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна* (О. Донченко). Прикладка, що пов'язується з пояснюваним словом сполучником *як*, відокремлюється лише тоді, коли має додаткове значення причини, наприклад: *Як досвідчений боєць, Бойчук хотів передбачити будь-яку несподіванку й бути готовим до всього* (О. Бойченко).

Відокремлення – смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення (разом із залежними від них словами) для надання їм більшої значимості і деякої синтаксичної самостійності в реченні. Відокремлені члени речення уточнюють висловлену думку, дають поглиблену характеристику особі чи предмету, вносять у речення експресивне забарвлення. Відокремлені члени речення не утворюють словосполучень з означуваними словами, а перебувають з ними у напівпредикативних відношеннях і становлять окремий вид синтагми. Відокремленню другорядних членів речення сприяють такі умови: 1) порядок слів; 2) ступінь обтяженості (поширеності) члена речення залежними словами; 3) уточнюючий характер одного члена речення щодо іншого; 4) смислове навантаження другорядного члена речення (поєднання в ньому кількох значень); 5) навмисний відрив другорядного члена від іншого члена речення, до якого він міг би бути віднесеним і за змістом і синтаксично; 6) сусідство інших відокремлених членів речення; 7) неможливість деяких членів речення синтаксично сполучатися з означуваними словами, наприклад означень з особовими займенниками. У широкому розумінні відокремлення включає в себе виділення уточнюючих і пояснюючих слів незалежно від того, якими членами речення вони є – головними чи другорядними.

Вільне словосполучення – словосполучення, утворене за однією з існуючих синтаксичних моделей певної мови, фразеологічно не зв'язане, що легко розчленовується на складові частини – повнозначні слова, кожне з яких має власне лексичне і граматичне значення і за межами цього словосполучення, наприклад: *цікава книжка, ремонтувати машину, уважно слухати*.

Вставлені конструкції – слова, словосполучення і речення (прості чи складні), які вводяться в інше (основне щодо них) речення, але синтаксично з ним не зв'язані, інтонаційно відокремлюються від нього

і вносять різного роду додаткові повідомлення, зауваження, уточнення чи пояснення до змісту основного речення чи окремих його членів. Вставлені конструкції можуть стояти в середині або в кінці основного речення. На відміну від вставних конструкцій, вставлені конструкції не виражають модальних значень, не вказують на джерело думки чи повідомлення, на зв'язок з попереднім чи наступним, наприклад: *Артема на умовному місці (біля криниці) не було* (А. Головка). *У величезному дворі казарми кілька сотень (а всього було понад тисячу чоловік) муштрувалися з гвинтівками* (А. Головка).

Вставні конструкції – окремі слова, групи слів і цілі речення, які виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваної думки, характеризують спосіб її оформлення чи вказують на джерело повідомлення, на зв'язок з попередніми чи наступними тощо. Вставні слова і словосполучення не зв'язані сурядним або підрядним зв'язком з членами основного речення. Вставні конструкції можуть відноситись до цілого простого чи складного речення чи до окремих членів простого речення, можуть стояти на початку, всередині і в кінці основного речення. Вставні речення включаються в основне без сполучників або за допомогою сполучників і сполучних слів. Вставними словами і словосполученнями можуть бути модальні слова: *мабуть, можливо, може бути, очевидно, певно, здається*; іменники і субстантивовані прикметники (частіше з прийменниками): *без сумніву, на жаль, до речі, головне*; прислівники: *наприклад, навпаки, по-моєму, по-перше, по-друге, нарешті*; дієслова в особовій формі: *вибачте, значить, виходить, кажуть, розумієш*; інфінітив і дієприслівники із залежними словами: *сказати б, сказати по правді, відверто кажучи, між нами кажучи* тощо. Вставними реченнями можуть виражатися всі ті значення, що виражаються вставленими словами і словосполученнями.

Генети'вні речення – односкладні речення, головний член яких виражається родовим відмінком іменника (або займенника), що передає не тільки значення наявності предмета, а й вказує на його кількісну ознаку, частіше – на велику кількість, наприклад: *Жито! Винограду і пшениці! А на морі – вірні кораблі* (П. Тичина).

Двоскладне речення – речення, граматичну основу якого становлять два головні члени – підмет (один чи з залежними від нього словами) і присудок (один чи з залежними від нього словами), наприклад: *Пробіг вершник* (А. Головка). *Не колишуться од вітру на човнах вітрила білі* (Леся Українка).

Додаток – другорядний член речення, що означає об'єкт дії, стану чи ознаки і відповідає на запитання непрямих відмінків. У реченні додаток може відноситись до дієслова (*читати газету, рубати соки-*

рою), до іменника (*командир загону, ремонт машини, турбота про дітей*), до прикметника (*задоволений наслідками, здібний до математики*), до прислівника чи предикативних слів (*наперекір стихії, чутно музику, дитині холодно*). Виражається додаток формами непрямих відмінків-іменників і займенників (*добувати вугілля, допомагати йому*), а також іншими частинами мови, вжитими в ролі іменника, а саме: прикметником (*зустріти рідних*), дієприкметником (*вовк і лічене бере*), числівником (*відняти сім*), об'єктним інфінітивом (*просити приїхати*), прислівником (*вірити в прекрасне завтра*), синтаксично неподільними словосполученнями (*написати кілька листів, виділити одного в кращих, посадити три ялинки*), фразеологічними одиницями, наприклад: *Він досконало знав слабі струни свого родича* (О. Довженко). Додаток безприменниковий (безпосередній) – той, який виражений іменником у непрямому відмінкові без применника. Додаток непрямий – означає предмет, який пов'язаний з дією лише частково, неповно, тимчасово, хоч при перехідному дієслові і може означати предмет, на який спрямована дія, залежить від перехідних і неперехідних дієслів, іменників, прикметників чи предикативних слів і виражається формами непрямих відмінків з применниками чи без них (крім випадків, коли знахідний і родовий відмінки без применника виступають у ролі прямого додатка): *читати дітям, розмовляти з братом, готуватися до виступу, керувати гуртком; будівництво школи, вагон вугілля, у важний до роботи, написано крейдою*.

Додаток применниковий (посередній) – той, який виражений іменником з применником.

Додаток прямий – той, що означає об'єкт, на який безпосередньо переходить дія або предмет, що виникає як наслідок відповідної дії чи конкретизує значення пояснюваного дієслова, залежить від перехідного дієслова та деяких предикативних слів (*видно, жаль тощо*) і виражається знахідним відмінком без применника, а також родовим при перехідних дієсловах із запереченням *не й* при частковому охопленні об'єкта дією, наприклад: *косити траву, будувати міст, слухати відповідь, не бачити товариша, не видно берега, випити молоко, відрізати хліба*.

Другорядні члени речення – члени речення, що пояснюють, уточнюють чи доповнюють значення головних членів двоскладного чи єдиний головний член односкладного речення. Другорядні члени зв'язані з головними підрядними зв'язком безпосередньо чи посередньо, через інші другорядні члени речення. Залежно від граматичних і смислових значень підпорядкованих, і підпорядковуючих слів, і синтаксичних відношень між ними другорядні члени класифікуються на

такі розряди: 1) означення, різновидом якого є прикладка; 2) додаток і 3) обставини. Така класифікація другорядних членів до певної міри умовна, оскільки можливі й такі категорії, які поєднують у собі ознаки різних членів речення (обставинний додаток, обставинне означення, означальний додаток). За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення розрізняються поширені й непоширені. Означення й обставини не визначають структури речення. Додаток може брати безпосередньо участь у будові деяких типів речень. Додаток є необхідним структурним компонентом речення з присудком, вираженим словами сильного керування *брати, доручати* тощо.

Звертання – слово або сполучення слів, що називає особу (рідше предмет), до якої безпосередньо звернена мова того, хто говорить або пише. В українській мові звертання виражаються кличним відмінком іменника, наприклад: *Про що задумалась, дівчино, колгоспним полем ідучи* (В. Сосюра); *Чом ти, березо, така журлива?* (Леся Українка). Звертання може бути непоширене й поширене, до його складу може входити прикладка, звертання може підпорядковувати собі підрядне речення. Звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення. Якщо звертання вживається як окреме висловлення, що виражає емоційно забарвлені спонування до якоїсь дії або почуття радості, докору, осуду тощо, то воно становить собою еквівалент речення, або особливий тип речення – вокативне, наприклад: *А Оксана, як голубка, воркує, цілує, то заплаче, то зомліє, головоньку схилить: «Серце моє, доле моя! Соколе мій милий!»* (Т. Шевченко).

Іменна частина складеного присудка – та частина іменного складеного присудка, яка виражає його основне значення. У цій функції можуть виступати слова будь-якої іменної частини мови (іменник, прикметник, числівник) в називному і непрямих відмінках, дієприкметники, означально-якісні прислівники, вигуки з оцінним значенням, синтаксично неподільні словосполучення і фразеологічні звороти.

Іменний присудок – присудок, у якому основне лексичне значення виражається іменною частиною, а граматичне значення способу, часу, особи й числа – зв'язкою. Отже, іменний присудок складається з дієслівної зв'язки й іменної частини, а тому є складеним або складним, якщо функцію зв'язки виконує повнозначне дієслово або особова форма дієслова і залежний від неї інфінітив, наприклад: *Наталка прибігла сердита, задихана* (О. Гончар); *Море може бути повним і невичерпним лише тоді, коли весь час до нього будуть стреміти ріки* (П. Тичина).

Інверсія – зміна звичайного (прямого) порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

Керування – вид підрядного зв'язку між словами у словосполученні, при якому залежне слово (іменник, займенник чи субстантивоване слово) ставиться в певній відмінковій формі (з прийменником чи без прийменника), зумовленій лексико-граматичним значенням підпорядковуючого слова чи змістом висловлення. Розрізняються види керування: 1) залежно від характеру зв'язку між підпорядковуючим і залежним словами: а) керування сильне, при якому підпорядковуюче слово для реалізації певного значення вимагає обов'язкового пояснення певною відмінковою формою. Сильне керування властиве головним чином перехідним дієсловом, але можливе і при неперехідних дієсловах та при інших частинах мови, наприклад: *перевіряти роботу, захоплюватися спортом, втручатися в чужі справи, порушення правил, схильний до музики*; б) слабке керування, при якому зв'язок між підпорядковуючим і залежним словом не зумовлений лексико-граматичними значеннями підпорядковуючого слова і не є обов'язковим, наприклад: *зупинились під Полтавою, подарували на пам'ять, папір для креслення*; 2) залежно від наявності чи відсутності прийменників при залежному слові розрізняються керування безпосереднє, або безприйменникове, наприклад: *напувати коня, сказати батькові, йти берегом* і керування посереднє, або прийменникове, наприклад: *прикріпити до стовпа, перейти через дорожу, квіти для матері, незвичний до холоду*; 3) залежно від морфологічного вираження підпорядковуючого слова розрізняється керування дієслівне, наприклад: *ловити рибу, розмовляти з дітьми*; керування приад'єктивне, наприклад: *окрилений перемогою, задоволений відповіддю, надійний у роботі*; керування при адвербіальне, наприклад: *зручно всім, шкідливо для здоров'я*; керування присубстантивне, наприклад: *складання екзаменів, звіт за роботу, посібник для вчителів, трое з групи*.

Класифікація речень – поділ речень на різні типи залежно від того, яка ознака речення є в основі поділу. Залежно від мети висловлення речення поділяються на розповідні, питальні й спонукальні. Речення кожного з цих типів може бути окличним при відповідному емоційному забарвленні, що виявляється в особливій інтонації. За характером відношення вираженого в реченні змісту до дійсності розрізняються речення стверджувальні й заперечні. За структурою розрізняються речення двоскладні, граматичну основу яких становлять співвідносні два головні члени речення – підмет і присудок, і односкладні, в яких граматичну основу становить один головний член речення. Двоскладні

й односкладні речення можуть бути поширеними й непоширеними, повними чи неповними. Залежно від кількості предикативних одиниць у складі речення розрізняються речення прості і складні. Слова-речення, або еквіваленти речення, не піддаються синтаксичному членуванню, в них не виділяються члени речення.

Координація – синтаксичний зв'язок головних членів двоскладного речення (підмета і присудка), при якому відбувається повне або часткове уподібнення словоформ, що виражають ці члени. Внаслідок координації виникають предикативні відношення і формується значення. Уподібнення можливе в роді, числі і відмінку, наприклад: *Школа вся освітлена, завітчана*; у відмінку, наприклад: *Діти – наша надія*; в особі, числі й відмінку, наприклад: *Я йду, іду – зворушений*; у числі, наприклад: *Я бачив дивний сон*; у числі й роді, наприклад: *Спитай, де саме він своїх покинув* тощо.

Просте речення – найменша синтаксична одиниця з комунікативною функцією, що означає подію чи ситуацію, має один граматичний центр.

Синтаксис – розділ граматики, що вивчає закономірності сполучення слів і предикативних одиниць у реченні, будову, ознаки й типи речень і висловлювань.

Складне речення – синтаксична одиниця, утворена поєднанням щонайменше двох предикативних частин. Розрізняють три групи таких речень: *складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові*.

Складнопідрядне речення – різновид складного речення, дві або більше предикативних частини якого поєднано підрядним зв'язком. Частину складного речення, синтаксично залежну від іншої, називають підрядною, а частину що підпорядковує підрядну, – головною. Види складнопідрядних речень: з підрядними означальними, з підрядними з'ясувальними, з підрядними обставинними (місця, часу, мети, причини, способу і ступеня дії, допустові, наслідкові, порівняльні), з підрядними займенниково-співвідносними.

Складносурядне речення – тип складного речення, предикативні частини якого поєднуються сурядним зв'язком. Складносурядні речення поділяють на єднальні, зіставні, протиставні, розділові та градаційні.

ДОДАТКИ

До схеми – Фonetичний аналіз

Завданням розділу є аналіз фізичних властивостей звуків (артикуляційна, акустична, функціональна характеристики), способів їхнього творення, функціонування і процесів змін, а також характеристика звукової структури складів.

ДОДАТОК № 1

Артикуляційна характеристика звуків сучасної української мови

Голосних	Приголосних
Повітря вільно проходить через ротову порожнину.	Повітря натрапляє на створені перепони – зімкнення або щілину.
Форма язика однотипна: опущений кінчик з вигнутою спинкою.	Неоднотипна форма язика.
Сила видихуваного струменя повітря слабка.	Сила видихуваного струменя повітря сильна.

ДОДАТОК № 2

Схема класифікації голосних звуків (за Н.І. Тоцькою)

Підняття / Ряд	Передній ряд	Середній ряд	Задній ряд
Високе підняття	[i], [i ^н]		[y] лабіалізований
Високо-середнє підняття	[и]		
Середнє підняття	[и ^с], [е], [е ^н]		[o], [o ^у] лабіалізовані
Низьке підняття			[a]

Зразок:

[i] – голосний переднього ряду, високого підняття, нелабіалізований.

[o] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований.

[е] – голосний переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований.

[и] – голосний переднього ряду, високо-середнього підняття, нелабіалізований.

[y] – голосний заднього ряду, високого підняття, лабіалізований.

[a] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований.

[i^н] – голосний переднього ряду, високого підняття, нелабіалізований.

[и^с] – голосний переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований.

[е^н] – голосний переднього ряду, середнього підняття, не лабіалізований.

[o^у] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований.

Схема класифікації приголосних звуків (за Н.І. Тоцькою)

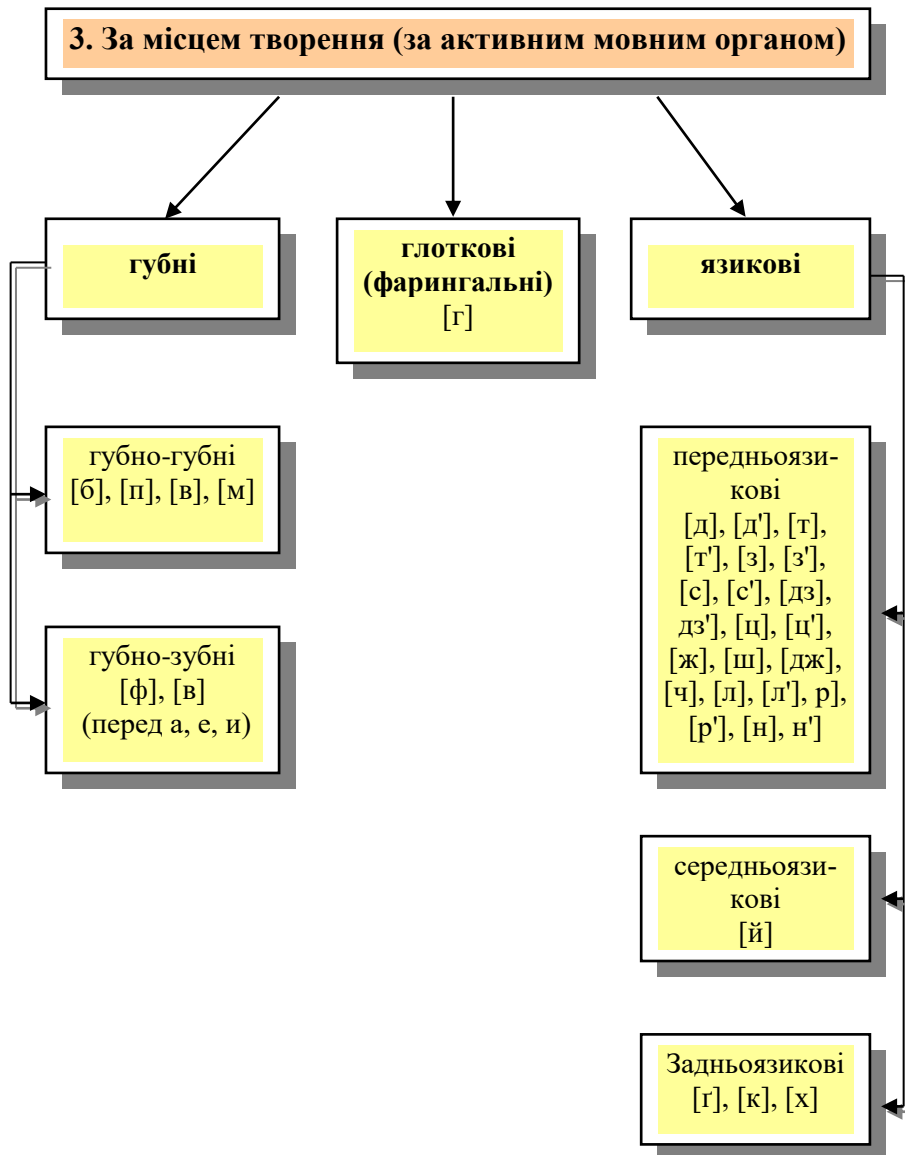
[б], [п], [ф], [д], [д'], [т],
 [т'], [з], [з'], [с], [с'], [ж],
 [ш], [дз], [дз'], [дж], [ч],
 [ц], [ц'], [к], [г], [х], [г']

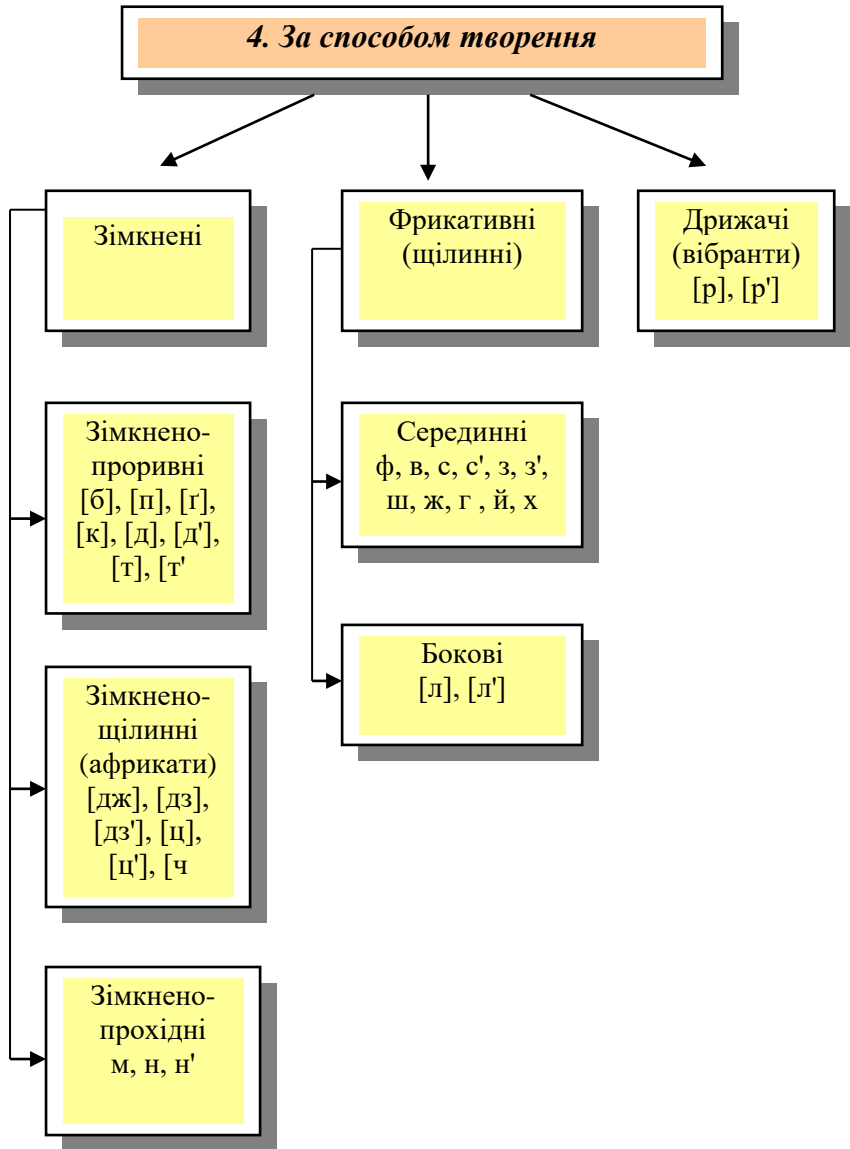
[м], [н], [н'], [р], [р'], [л],
 [л'], [в], [й]

' – графічний знак, який вказує на те, що приголосний звук є пом'якшеним.

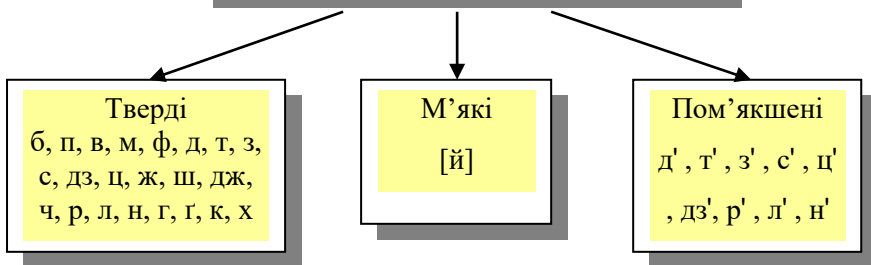
2. За роботою голосових зв'язок

дзвінкі	–	[б]	[д]	[д']	[з]	[з']	[ж]	[дж]	[г]	[г']	[дз]	[дз']
глухі	[ф]	[п]	[т]	[т']	[с]	[с']	[ш]	[ч]	[к]	[х]	[ц]	[ц']

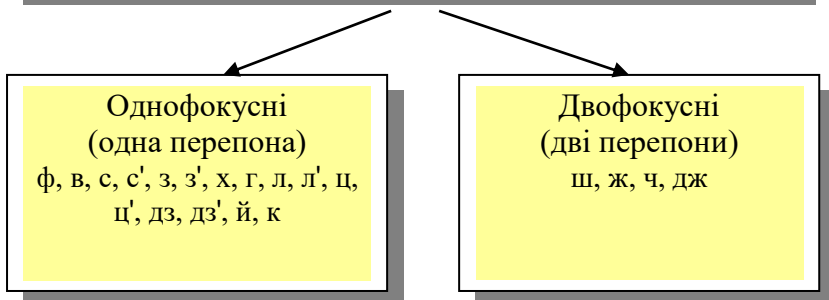

5. За твердістю-м'якістю

**7. За участю фокусів (цілинні, афrikати)
(наявність перепони)**

6. За участю носового резонансу

Носові
м, н, н'

8. За акустичним враженням

Свистячі

с, с', з, з', ц, ц', дз, дз'

Шиплячі

ш, ж, ч, дж

Зразок:

[б] – приголосний шумний, дзвінкий, губно-губний, зімкнений (зімкнено-проривний), твердий.

[н'] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), зімкнений (зімкнено-прохідний), пом'якшений, носовий.

[ф] – приголосний шумний, глухий, губний (губно-зубний), фрикативний (серединний), твердий, однофокусний.

[дз'] – приголосний шумний, дзвінкий, язиковий (передньоязиковий), зімкнений (африкат), пом'якшений, однофокусний, свистячий.

[й] – приголосний сонорний, язиковий (середньоязиковий), фрикативний (серединний), м'який.

[к] – приголосний шумний, глухий, язиковий (задньоязиковий), зімкнений (зімкнено-проривний), твердий.

[ч] – приголосний шумний, глухий, язиковий (передньоязиковий), зімкнений (африкат), твердий, двофокусний, шиплячий.

[л] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), фрикативний (боковий), твердий, однофокусний.

ДОДАТОК № 4

Правила складоподілу (теорія сонорності)

I група приголосних	Г / П Г <i>во-да, пе-ре-вал</i>
II група (шумні) приголосних	Г / П П Г шумні приголосні дзвінкий або глухий <i>дру-жба, во-ско-вий</i>
	Г П / П Г шумні приголосні дзвінкий / глухий <i>каз-ка, греб-ти</i>
	Г / П П Г шумні / глухий, дзвінкий <i>про-сьба, боро-тьба</i>
III група (сонорні) приголосних	Г П / П Г сонорний / шумний <i>вов-ки, гір-кий</i>
	Г / П П Г / шумний сонорний <i>ку-пля, по-свист</i>
	Г / П П П Г / шумний сонорний (дзвінкий або глухий) <i>ві-стря, за-здо-ці</i>
	Г П / П Г сонорні приголосні <i>гор-ло, зер-но</i>
IV група (подовжені) приголосних	Г П / П Г подовжені приголосні <i>зіл-ля, жит-тя</i>

Умовні позначки: Г – голосний; П – приголосний

Зразок:

Мо/ва, лін/гві/сти/ка, гір/кий, о/кра/єць, пи/сьмо, мі/тка, бо/ро/тьба, мі/ський, вов/ки, чай/ний, біль/ший, бон/дар, го/роб/чик, рід/ко, дру/жба, по/двір'я, знан/ня, мі/сти/ти, пар/та.

Фонетична транскрипція

Для наукового вивчення звукового складу мови користуються спеціальним звуковим письмом, основний принцип якого – кожному звукові повинен відповідати на письмі свій окремих спеціальний знак.

Вимоги до фонетичного алфавіту:

1. Кожен звук повинен мати свій особливий знак (і навпаки).
2. Система повинна давати можливість одним спільним додатковим знаком позначати ряд звуків, що мають одну спільну додаткову ознаку (знак тривалості – для позначання подовжених приголосних, знак палаталізації – для позначення м'якості будь-якого приголосного).
3. Система має бути простою і зручною для користування.

Основні правила запису спрощеною фонетичною транскрипцією:

1. Запис береться у квадратні дужки, наприклад: [ʲаскра́во св'і́ти'т' сонце //], [со́нце].

2. На місці розділових знаків ставиться одна чи дві вертикальні риси (у кінці речення, на місці великої паузи – дві, в інших випадках – одна), наприклад: [знан:á моўни́х ска́рб'іў // ве́лики́ї ку́льтурни́ї здобу́ток л'уді́ни / показні́к жі́ї духоўно́го ро́звистку //].

3. Велика літера не вживається, наприклад: [кíjíў], [о́лга], [ше́ўчэ́нко].

4. Кожне слово (окрім односкладових) акцентується. Наголос позначається вертикальною рисою над буквою, що передає наголошений звук [´] (дивіться приклади вище).

5. Ненаголошені звуки [е] та [и] передаються [e], [i] (в абсолютному кінці слова наближення не відбувається), наголошені – [é], [í], наприклад:

[вe'сна́], [зиe'ма́], [до'ро́ги], [диe'вови́жно], [ја́блунe'виe'м].

6. Для позначення [о] перед складом з наголошеним [у] та [і] використовується [o], в інших випадках – [o], наприклад: [то'б'і́], [до'рога], [мо'локо], [го'лу́бка], [ро'з'умни́ї], [со'ў'ју́з].

7. Для позначення [і] на початку слова перед наступним [н] та у словах із мало поширеним суфіксом [-і́н] використовується [i], в останніх випадках – [i], наприклад: [i'нколи], [i'нод'і], [во'ji'н], але [д'ід], [м'іс'а'ц].

8. Буква **ї** у будь-якій позиції позначає сполучення [ji], наприклад: [ji'жак], [ji'ji], [зji'сти].

9. Буква **щ** завжди позначає сполучення [шч], наприклад: [шчока́], [шч'ітка], [шчу́ка].

10. Африкати **дж**, **дз** позначаються спеціальною позначкою, яка називається "камора", наприклад: [д̣зв'ін], [хo'д̣ жу], [бд̣ж'ілка].

11. Букви **я**, **ю**, **є** на *початку слова, *після голосного, *м'якого знака та *апострофа позначають два звуки – [ja], [ju], [je], наприклад: [j'áблуко],

[co'j' уз], [кол'j'е], [bje].

Після пом'якшеного приголосного ці букви означають один звук – [a], [y], [e], наприклад: [л'úди], [л'á'л'ка], [даўн' e].

12. Букви **в**, **й** вживаються для позначення [ʏ] нескладового та [i] нескладового після *голосного перед приголосним, після *голосного у кінці слова, *на початку слова перед приголосним, наприклад:

[вóўк], [знайтí], [знаў], [чи'таí], [ўсе], [їти].

В інших випадках – [j] та [v], наприклад: [jogó], [вogó'н'], [вúлиц'а].

13. Для позначення *подовжених* та *подвосних* приголосних уживається *двокрапка*, що ставиться після букви, наприклад: [жит'·á], [дén: и'ї], [бe'з:áхи'снi'ї].

14. Буква *м'який знак* не вживається, бо вона не позначає звука. Замість неї поряд з приголосним ставиться скісна риска (пом'якшення), наприклад: [ден'], [бáт'ко], [т'м'áни'ї].

15. Для позначення *акомодатійного процесу* (напівпом'якшення) перед *i* (іноді *a*) задньоязикових [г], [к], [х], фарингального [г], губних [б], [п], [в], [м], [ф] та передньоязикових шиплячих приголосних [ж], [ч], [ш], [дж] вживається знак «апостроф» угорі біля приголосного перед визначеним голосним, наприклад: [ж'інка], [г'ілка], [к'ішка], [в'ікно], [г'аур], [с'в'áто], [б'аз'].

16. Для позначення *акомодатійного процесу перед, після чи між пом'якшеними* приголосними голосних заднього ряду [a], [o], [y] використовується знак «крапка» вгорі біля визначеного голосного, наприклад: [л'·ул'ка], [учíти'с'·а], [y·p'·ўк].

17. *Пом'якшеними* є передньоязикові приголосні (окрім шиплячих) перед *i*, наприклад: [д'іл'ánка], [р'із'б'áр], [л'ікар] (інші випадки пом'якшення дивіться вище).

У фонетичній транскрипції української мови є такі *приголосні звуки* української мови: [б], [б'], [п], [п'], [в], [в'], [м], [м'], [ф], [ф'], [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [л], [л'], [н], [н'], [р], [р'], [д з], [д з'], [ж], [ж'], [ш], [ш'], [д ж], [д ж'], [ч], [ч'], [j], [г], [г'], [к], [к'], [x], [x'], [r], [r'], [ʏ], [i]; *голосні*: [a], [o], [oʷ], [e], [eʷ], [и], [и'ї], [i], [iʷ], [y].

Зразок:

Орфографічний запис тексту

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашиною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посяяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і зародити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

(В. Сухомлинський)

Запис фонетичною транскрипцією:

[сло́во|| найто́нше доторка́н':а до се́рц'а| воно́ мо́же ста́ти і н'і́жно:́ю запаши́но:́ю кві́тко:́ю | і жи́во:́ю водо́:́ю| шчо пове́рта́́є в'іру ў добро́ | і го́стрим но́жем | і ро́ж:а́ре"ни"ем залі́зом| і бру́дом || му́дре і до́бре сло́во да́́є ра́д'іст' | не"розу́мне і зле| не"обду́мане і не"такто́ўне"|| прино́си"т" б'і́ду|| сло́вом мо́жна ў́бити і о́жи"вити| по́ра"ни"ти і ви́л'ікувати| по"с'і"ати три"во́гу і бе"знад'і"ю і одухотво́ри"ти| ро"с'і"ати су́мн'і"ю і засму́тити| ви́кли"кати по́см'ішку і сл'озу́ | поро́дити в'іру ў л'уді́ну і зароді́ти не"в'іру| нади́хну́ти на пра́ц'у і скува́ти си́ли душ'і|| зле| не"ўда́ле| не"такто́ўне| про́сто ка́жучи| не"розу́мне сло́во може обра́зи"ти| при"голомши"ти л'уді́ну||]

[в|сухомлі́н'с'кі́]

До схеми – Орфоепічний аналіз

ДОДАТОК № 6

Предметом вивчення орфоепії є правильна вимова звуків мовлення та їх сполучень, а також окремих слів та їх граматичних форм, якщо для них характерні якісь вимовні особливості. Тому, орфоепія безпосередньо пов'язана з фонетикою – вченням про звукову систему, акцентологією, котра вивчає питання наголошування слів і граматичних форм, що впливає на вимову голосних звуків.

Орфоепічні норми мають особливе суспільне значення: розбіжність у вимові утруднює процес спілкування, розуміння й сприйняття висловленої думки. Саме цим і зумовлюється потреба в єдиних загальноприйнятих нормах вимови, котрі є досить консервативними.

У поширенні й опануванні орфоепічних норм найголовніша роль належить самій людині, яка прагне мати унормовану артикуляційну базу. Причинами порушення орфоепічних норм є:

- 1) вплив діалектної вимови;
- 2) вплив правопису;
- 3) інтерферентні явища білінгвістичної практики;
- 4) варіантні явища літературної вимови (точніше їх незнання);
- 5) вплив засобів масової інформації;
- 6) індивідуальні особливості артикуляційної бази мовця;
- 7) психічний стан людини, ситуація мовлення;
- 8) незнання та небажання мовця оволодіти орфоепічними нормами.

Найпоширенішими хибами неунормованої артикуляційної бази є:

1) неправильна артикуляція ненаголошеного [о]. При його артикулюванні треба стежити, щоб язик не опускався вниз, бо тоді маємо «акання», що є особливістю російської літературної вимови;

2) невміння артикулювати [ў] (зауважимо, що в білоруському алфавіті є така літера);

3) неувага до артикуляції сполук [д^ж], [д^з], [д^з'] – у вимові повинен бути злитий звук;

4) невміння правильно артикулювати шиплячі, котрі в українській мові є твердими;

5) м'яка вимова губних у позиції перед [я], [ю], [є], котрі артикулюються так, щоб наступний [й] був напружений;

6) струмінь видихуваного повітря не спричинює дрижання голосових зв'язок при вимові дзвінких у кінці складу перед глухими та в кінці слів. Він повинен бути звучним.

Сучасними *методами* інструментального дослідження артикуляції є: електроміографія (вимірювання м'язів електричним потенціалом), рентгенографія, палатографія, ларингоскопія, глотографія, фото- і кінознімання голосового тракту за допомогою волоконної оптики.

Орфоепічні норми є *імперативними* (наказовими) й *диспозитивними* (допускаються варіанти у вимові).

До схеми – Акцентуаційний аналіз

ДОДАТОК № 7

Враховуючи фонетичний аспект, розрізняють наголос за силою видихуваного повітря, тобто *силовий (динамічний)*, і наголос за висотою тону, тобто *музикальний (тонічний)*. В українській мові, як і в російській, білоруській, німецькій наголос силовий: склад виділяється з-поміж ненаголошених складів у межах такту більшою напруженістю артикуляції голосного й більшим напором повітря, яке видихається, напри-

клад: укр. *лі-та'к, до-ро'-га*; рос. *а'в-густ, у'-ли-ца*; біл. *ста'-яць, ся-стра'*. Для давньогрецької, сучасних китайської, в'єтнамської, японської, сербської, хорватської мов характерний тонічний наголос. Шведській, норвезькій мовам властивий змішаний, або музично-силовий наголос; сучасній новогрецькій – кількісний (довготний, квантитативний).

Враховуючи морфологічний аспект, наголос може бути :

а) *постійним (фіксованим)*, наприклад: у польській, грузинській мовах – на передостанньому складі; у французькій, турецькій, вірменській, казахській – на останньому; у чеській, німецькій, фінській, угорській, естонській мовах – на першому складі слова;

б) *вільним (нефіксованим)* наприклад: в українській, російській, білоруській.

У багатоскладових словах в українській мові, окрім *головного (акута)* може бути й *побічний (гравіс)* наголос. До виділення в українській мові побічного наголосу приводить відносна слабкість головного складу в слові, наприклад: у *л'єтрафіоле'товий, са'мопова'га*.

Враховуючи аспект інтелектуального й емоційного змісту висловлювання, розрізняють наголос *логічний* та *емфатичний*.

За допомогою логічного наголосу виділяється в реченні – слово, важливе у смисловому плані. Цей наголос має важливе значення для правильного розуміння висловлюваної думки, наприклад: *Кожен буває великим раз за життя*. У поданому реченні логічним наголосом може бути виділене будь-яке слово, залежно від того, на якому саме відтінкові думки хочемо сконцентрувати увагу слухача.

Наголос, за допомогою якого виділяється в реченні не смислове, а емоційне значення слова, називається *емфатичним*. Цим наголосом підкреслюється важливість слова з точки зору вираження певних почуттів, емоцій. Емфатичний наголос виражається найчастіше подовженням наголошеного голосного, а іноді й приголосного, підкресленням у вимові кожного складу, наприклад: *Я потрібним хочу бути Украї-ї-ї-ні !*

До схеми – Графічний аналіз

ДОДАТОК № 8

Основним засобом передачі звуків мови на письмі є букви (літери). Крім буквених звуків, є ще не буквені (не літерні) графічні знаки – наголос, апостроф, дефіс, а також знаки пунктуації – крапка, знак питання, знак оклику, кома, крапка з комою, тире, двокрапка, лапки, дужки тощо.

Досконалість кожної графічної системи визначається тим, наскільки точно літери письма відповідають звукам мови. Українська графіка належить до однієї з найдосконаліших, оскільки більшість літер українського алфавіту однозначна.

Основу сучасної української графіки становлять літери (33), розділові знаки та апостроф. До неї також належать різноманітні прийоми скорочення слів, використання пробілів між словами, великих літер, відступів (абзаців), різноманітних підкреслень, а в друкованому тексті – й виділення з допомогою різних шрифтів. У ряді випадків (переважно в навчальній літературі, при розрізненні омонімів, у перевиданні писемних пам'яток тощо) використовується знак наголосу. У спеціальному різновиді письма – фонетичній транскрипції вживаються й інші знаки (довготи, короткості, пом'якшення тощо).

Український алфавіт складається з 33 букв; з них – 32 – позначають мовні звуки, а ь (м'який знак/знак м'якшення) служить для позначення м'якості приголосних звуків.

А а (а), Б б (бе), В в (ве), Г г (ге), Г г (ге), Д д (де), Е е (е), Є є (йе), Ж ж (же), З з (зе), И и (и), І і (і), Ї ї (йї), К к (ка), Л л (ел), М м

(ем), Н н (ен), О о (о), П п (пе), Р р (ер), С с (ес), Т т (те), У у (у), Ф ф (еф), Х х (ха), Ц ц (це), Ч ч (че), Ш ш (ша), Щ щ (ща), ь (м'який знак чи знак м'якшення), Ю ю (йу), Я я (йа).

Літери сучасної друкованої писемної графіки бувають великі й малі.

Сучасні українські друковані шрифти розрізняються за величиною (корпус, петит), малюнком (академічна, латинська, нова шкільна, кудряшівська, енциклопедична та інші гарнітури), товщиною штриха (світлий, напівжирний, жирний), формою ліній (брусківий, рублений, декоративний шрифти), нахилом до вертикалі (прямий і похилий, причому останній буває друкований і подібний до рукописного – курсив), призначенням: текстовий (для газет, журналів, книжок), акцидентний (для реклам, оголошень).

До схеми – Орфографічний аналіз

ДОДАТОК № 9

Орфографія оперує такими поняттями: «орфографічне правило» та «орфограма».

Орфографічним називається правило, яке необхідно застосувати до тієї чи іншої орфограми на основі її відмінних ознак.

Орфограма – правильне (таке, що відповідає правилам або традиціям) написання, яке потрібно вибрати з ряду можливих.

Орфографія визначає правила написання слів разом, окремо й через дефіс, уживання великої літери, правила переносу частини слова з рядка в рядок; крім того, вона регулює написання афіксів і закінчень відмінюваних слів. Орфографічні правила як складова частина системи письмових норм літературної мови, повинні бути єдиними для всіх, хто послуговується даною мовою. Єдність і обов'язковість орфографії полегшує спілкування за допомогою літературної мови, робить його дієвішим, ефективнішим, що, звичайно, сприяє піднесенню мовної культури в соціумі.

В основі орфографії лежить графіка; водночас вона ґрунтується на певних принципах, які зумовлені фонетичною та граматичною будовою мови й віддзеркалюють шляхи формування та розвитку її правописної системи. Сучасна орфографія побудована на двох головних принципах – фонетичному та морфологічному. Діючими є традиційний (історичний) та смисловий (диференціююче написання).

За фонетичним принципом слова передаються на письмі згідно з їхньою літературною вимовою, тобто кожному звукові відповідає окрема літера, наприклад: *гарний, дуб, небо*. Таке написання відрізняється від фонетичної транскрипції меншою точністю в передачі звуків. Так, на основі цього принципу вживаються літера *а* для позначення як первинного звука

[а]: *камінь*, так і того [а], що розвинувся на місці етимологічного [о] в позиції перед наголошеним [а]: *гарячий* (пор. *горіти*), *калач* (пор. *коло*); літера *о* – на позначення як первинного [о], так і пізнішого походження, зокрема [о] на місці [ь] та давніх [е], [ь] після шиплячих приголосних і *ј* перед твердим приголосним: *сова, сон, шишно, шовк, його*; літера *у* – на позначення звука [у] незалежно від його походження – з [у] чи з давніх

[о], [е], [ь]: *вуха, парубок* (< *паробъкъ*), *мачуха* (< *мачеха*), *яблуко* (< *яблъко*) тощо. За цим принципом згідно з вимовою пишеться *с* перед *к, п, т, х, ф* (*сказати, списати, стверджувати, схитрувати, сформувати*); передаються на письмі асимілятивні зміни в сполученнях кінцевих приголосних *г, к, х, ж, ч, ш, з, ц, с* словотвірної основи з [с] суфіксів - *ств-о, - ськ-ий* (*козацтво, товариство; козацький, товариський*) тощо; відбувається спрощення в групах приголосних -*здн-, - ждн-, -стн-, -стл-, -рдц-, -лнц-* (*пізно, тижневий, чесний, щасливий, серце, сонце*).

В основі морфологічного принципу лежить збереження на письмі цілісного образу морфем незалежно від її звучання, що допомагає швидше сприймати й розуміти написане слово. Однак не всі морфемі, що розрізняються фонетично, передаються на письмі за цим принципом

пом. Є морфеми, яким властиві історичні чергування звуків, але вони пишуться відповідно до їх звукового складу в сучасній мові. Згідно з морфологічним принципом передаються на письмі такі звуки й звукосполучення, як [о^у],

[е^и], [и^е] в ненаголошеній позиції: *кожух, тепер, сивенький*; приголосні, які внаслідок фонетичної асиміляції змінили своє звучання: *боротьба, ніті, зшити, дочці, книжці; учишся, розжевріти, багатство, квітчати*; пом'якшені приголосні, крім [л], перед іншими пом'якшеними: *кузня, пісня, сьогодні*, але *сільський*; відсутні у вимові приголосні: [т] перед суфіксами *-ськ-, -ств-* (*студентський, студентство, туристський* тощо); [д], [т] у звукосполученнях [стц'], [здц']: *невістці, поїзді* тощо. За цим принципом вживаються дві літери для позначення довгого пом'якшеного приголосного, що утворився внаслідок асиміляції на межі двох морфем: *буття, знання, міддю*. Отже, за морфологічним принципом орфографічна фонема, незалежно від її позиційних змін, завжди позначається тією самою літерою, тому цей принцип ще називають *фонематичним*. Він може реалізуватися й фонетичним написанням при передачі фонем у сильній позиції (*голуб, боротися, ніготь*), збігається з фонетичним принципом у письмовому відображенні чергування фонем у споріднених морфемах, яке виникло на основі звукових змін у процесі історичного розвитку мови: *печі – піч, гарячий – горіти, перемога – перемозі, тихий – тиша, садити – сажса – саджу*. Проте повної відповідності між фонемами та літерами в українському письмі немає. Порівняймо: *щока* [шчока'], *юність* [й·у·'н'іс'т'], *джміль* [жм'іл']. Таким чином, українська орфографія, яка значною мірою фонематична, водночас включає й елементи нефонематичного письма.

В українській мові використовується також *історичний*, або *традиційний*, принцип орфографії, але обмежено. За цим принципом *слова передаються на письмі так, як вони писалися раніше, хоча у сучасній мові таке їх написання не зумовлене ні вимовою, ні граматичною будовою слова*. Цей принцип орфографії відбитий насамперед у графіці. За традицією вживаються літери, які в певних позиціях позначають по дві фонemi *я, ю, є, ї, и, знак м'якшення (ь)*, що не має звукового значення; традиційним є збереження подвоєних приголосних в іншомовних власних назвах, хоча вони не завжди вимовляються (*Голландія, Таллінн, Джонні*), написання *і* після *д, т, з, с, р* (тобто порушення "правила дев'ятки") у власних іншомовних назвах (*Дідро, Тіто, Зімбабве, Міссісіпі, Грім*), написання *и* в словах типу *кишення, лиман* та *е* в словах *леміш, левада* тощо, в яких не можна перевірити наголосом звукову природу сильного варіанта фонemi.

Певне застосування в сучасній українській орфографії має й *смиловий*, або *семантично-диференційний*, принцип письма. Так, за смисловим розрізненням слів уживається велика та мала літери (пор. *Кавун* – прізвище й *кавун* – рослина, *Орел* – місто й *орел* – птах), написання слів разом, окремо й через дефіс (*догори* – прислівник і *до гори* – іменник з прийменником, *по-нашому* – прислівник і *по нашому* – займенник з прийменником).

Часто в одному й тому ж слові виступають різні принципи написання: *явір* (фонетичний та історичний), *на річці* (фонетичний і морфологічний), *Ведмідь* (смиловий, фонетичний та історичний), *леміш* (традиційний і фонетичний).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баденкова В. М., Зинякова А. А. Сучасна українська літературна мова : Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Акцентологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія : навчальний посібник. Миколаїв : Іліон, 2018. 280 с.

2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови : Морфологія. Київ : Вища школа, 1993. 335с.

3. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Друженець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Київ : Академія, 2006. 368 с.

4. Зинякова А. А. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія: навчально-методичний посібник. Миколаїв : Вид-во НУК імені адм. Макарова, 2011 . 163 с.

5. Зинякова А. А. Сучасна українська мова. Види морфологічного аналізу: методичні вказівки. Миколаїв : Вид-во УДМУ, 2003 . 22 с.

6. Лінгвістичний аналіз : Практикум. Навчальний посібник / За ред. Г. Р. Передрій. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 256 с.

7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ : Вища школа, 1995. 151 с.

8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Видавничий центр «Академія». 2004. 406 с.

СЛОВНИКИ ТА ДОВІДНИКИ

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. Київ : Либідь, 1995. 192 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. Київ : Наукова думка, 2003. 320 с.

4. Орфоепічний словник української мови : У двох томах / Уклад. М. Пешак та ін. Київ : Довіра, 2001.

5. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови. Київ: Рад школа, 1964. 639 с.

6. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. Київ: Рад. школа, 1984. 629 с.

7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2010. 844 с.

8. Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник. Київ : Наукова думка, 1973. 724 с.

9. Українська мова. Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2004. 854 с.
10. Український орфографічний словник. Київ : Довіра, 2003. 1007 с.
11. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2020. 391 с.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Анжеліка Анатоліївна ЗИНЯКОВА

Види лінгвістичного аналізу
методичні рекомендації до курсу
«Практикум з української мови і культури мовлення»

Методичні рекомендації

Випуск 436

Редактор *О. Михайлова*

Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *К. Гросу-Грабарчук*
Друк *С. Волинець*. Фальцювальню-палітурні роботи *О. Мішалкіна*.

Підписано до друку 02.04.2024.

Формат 60x841 /16. Папір офсет.

Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.

Ум. друк. арк. 4,3. Обл.-вид. арк. 3,06.

Тираж 50 пр. Зам. № 6774.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81,

e-mail: rector@chmnu.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018.